

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE MERSİN MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ

*İbrahim BOZKURT**

Öz: Türkiye’de parlamenter gelenek 1876’ya kadar uzanan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Bugünkü devlet ve hükümet sistemimizin tarihsel temellerini oluşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ise Ulusal Kurtuluş Savaşı koşullarında ortaya çıkmıştır. Birinci TBMM, Mustafa Kemal Atatürk’ün de vurguladığı gibi olağanüstü yetkilere sahip olarak yeniden seçilen milletvekilleri ile işgale uğrayan İstanbul’daki Mebusan Meclisi’nden Ankara’ya gelebilenlerden oluşmuştur. Geniş halk tabanına dayanan ve 1920’lerde olağanüstü koşulların bir sonucu olan I. TBMM ve bu dönemin milletvekilleri, oldukça ağır bir sorumluluk altında çalışmışlardır. 23 Nisan 1920- 16 Nisan 1923 tarihlerini kapsayan birinci dönemde aldığı kararlara bakıldığında bu Meclisin, Türkiye’nin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik geleceğinin belirlenmesinde adeta bir “kurucu meclis” gibi çalıştığı anlaşılmaktadır. Erken bir zamanda işgalle karşılaşan ve bu nedenle de Son Mebusan Meclisi’nde temsil edilemeyen Mersin, Birinci TBMM’ye temsilci gönderebilmiştir. 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey, 3. Kolordu Komutanı Albay Salahattin (Köseoğlu) Bey, Adanalı İsmail Safa (Özler) Bey ve Adanalı Muhtar Fikri (Gücüm) Bey, Heyet-i Temsiliye adayları olarak TBMM’de Mersin’i temsil etmişlerdir. Mersin’de yapılan seçim sonucunda Emin (İnankur) Bey seçilmişse de istifa ederek Meclis’e katılmamıştır. Emin Bey’in istifası üzerine yerine Hüseyin Hüsnü (Konay) ve Yusuf Ziya (Eraydın) kendilerinin seçildiğini ifade ederek Meclis’te yer almıştır. Yapılan inceleme sonucunda Yusuf Ziya Bey’in milletvekilliği onaylanmıştır. Bu makalenin amacı, pek çok çalışmaya konu olan Birinci TBMM’yi ortaya çıkaran tarihsel, siyasal ve toplumsal koşulları, Fransız işgalinin yaşandığı Mersin’in temsili özelinde değerlendirmektir. Çalışmanın kapsamı içinde Mersin’i temsil eden beş milletvekilinin kısa biyografilerine, meclis çalışmalarına ve Milli Mücadeledeki etkinliklerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kurtuluş Savaşı, Birinci TBMM, Parlamento, Mersin Milletvekilleri, Mersin.

* *Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MERSİN.*

Kabul Tarihi: 19.12.2017
Yayın Tarihi: 26.12.2017

Mersin Representatives and their Activities in the First Grand National Assembly of Turkey

Abstract: The parliamentary tradition in Turkey has a historical background dating back to 1876. The Grand National Assembly of Turkey (TBMM), which constitutes the historical foundations of our present state and government system, has emerged under the conditions of the National War of Independence. The first Grand National Assembly of Turkey, as Mustafa Kemal Atatürk emphasized was formed by newly elected parliamentarians with extraordinary powers and those who could come from the Mebusan Assembly under occupied İstanbul. The first Grand National Assembly of Turkey (TBMM) and the deputies of this period, who were based on a broad public base and were a result of extraordinary circumstances of 1920s, worked under a very heavy responsibility. Judging from the decisions taken during the first period covering April 23, 1920 - April 16, 1923, it is understood that this Assembly has functioned as a "constituent assembly" in determining the social, cultural, economic and political future of Turkey. Mersin, which had faced an occupation at an early stage and therefore could not be represented in the last Parliamentary Assembly, did send representatives to the First Grand National Assembly of Turkey. 12th Army Corps Commander Colonel Fahrettin (Altay), 3rd Corps Commander Colonel Salahattin (Köseoğlu), Adanalı İsmail Safa (Özler) and Adanalı Mukhtar Fikri (Gücüm) were representatives of the delegation and represented Mersin in the Grand National Assembly of Turkey. Emin (İnancur) was also elected in an election done in Mersin, but resigned and did not join the Assembly. Upon the resignation of Emin, Hüseyin Hüsnü (Konay) and Yusuf Ziya (Eraydın) took place in the Parliament, expressing that they were elected. After an examination, Yusuf Ziya Bey's deputy status was approved. The aim of this article is to evaluate the historical, political and social conditions that uncover the first Grand National Assembly of Turkey, which has been the subject to many studies, within the context of representation of Mersin, where the French occupation was experienced. Within the scope of the work, short biographies of the five deputies representing Mersin, the work they did in parliament and their activities in the War of Independence will be included.

Keywords: War of Independence, First TBMM, Parliament, Mersin Deputies, Mersin.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu İttifak Devletlerinin yenilgisiyle sonuçlandığında, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesiyle Anadolu için yeni bir tarihsel evre başlamıştır. Mütarekenin yarattığı zeminde İngiliz ve Fransız işgalleri, öncelikle Güney Anadolu'da başlamıştır. İşgal gerçeğiyle oldukça erken bir tarihte karşılaşan bölge, Kurtuluş Savaşı'nın Güney Cephesi'ni oluşturmuştur. Mersin'in de içinde bulunduğu işgal alanında direniş önce bölgesel olarak başlamış, Sivas Kongresinden itibaren ulusal mücadeleyle bütünleşerek sürdürülmüştür.

1864 yılında kaza merkezi olan Mersin, 1888 yılındaki idari düzenlemeler sonucunda Adana Vilayeti'ne bağlı bir liva (sancak) haline gelmiştir. 1924 yılında vilayet merkezi haline getirilen Mersin, Çukurova'nın bereketli topraklarının deniz bağlantısını sağlayan bir liman kenti olarak önemli bir konuma sahiptir. 17 Aralık 1918 sabahı Mersin limanına demirleyen İngiliz gemilerinden yapılan ilk açıklamaya göre kent, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince asayiş ve emniyetin sağlanması amacıyla işgal edilecektir. İngiliz işgal kuvvetlerinin Mersin'e çıkarma yapmaları ve yerleşmeleri yaklaşık bir hafta sürmüş başta ilan ettikleri, halkın heyecana (telaşa) kapılmaması yönünde mesajları Mersin Mutasarrıfına iletilmişti. Ardından İngiliz İşgal Komutanlığı kentteki işgale Fransızların da katılacağını açıklamıştı. 1 Ocak 1919 günü Fransızlar, Yarbay Romieu Komutasında daha çok Ermenilerden oluşan yaklaşık 1500 kişilik bir kuvvetle Mersin'i işgal etmişlerdi.¹

Mondros Mütarekesinin ardından Osmanlı ülkesinin işgal süreci, İngiltere ve Fransa arasında yeni çıkar çatışmaları meydana getirmişti. Ortadoğu'nun paylaşımı, çatışmaların başında geliyordu. İki ülke arasında 1919 yılı boyunca yapılan görüşmeler 15 Eylül 1919'da "Suriye İtilâfnâmesi" olarak tanımlanan İngiliz-Fransız Antlaşmasıyla tamamlanmıştır. Buna göre; 1 Kasım 1919'dan itibaren İngiliz kuvvetleri Kilikya ve Suriye'den çekilerek yerlerini, Fransızlara terk etmesi kararlaştırılmıştı. Antlaşma gereği, Kilikya'da sivil yönetim Osmanlılarda kalacak, askeri otorite Fransızların elinde olacaktı. (Çelik, 1999:110-111). Sivas Kongresi'nin tamamlandığı günlerde İtilâfnâme'nin Dörtler Konseyinde kabul edilmesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından tepkiyle karşılandı. "*Vatanımızda İngilizlerin haksız işgal etmiş oldukları ve bu defa tahliye eyledikleri manatıka Fransızlar haksızlık üzerine haksızlık olmak üzere işgal ile işe başlayacaklar*"² diye nitelediği antlaşmanın Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve gazetelere duyurulması konusunda uyarıda bulunuyordu. Aynı dönemde Güney illerinde başlayan işgallere karşı direniş, ulusal örgütlenmeyle bütünleşmiştir.

Güney Anadolu direniş cephesinin merkezlerinden biri olan Mersin, işgal nedeniyle Sivas Kongresi'nde ve 12 Ocak 1920'de açılan Mebusan Meclisi'nde temsil edilememiştir. TBMM için seçim kararı alındıktan sonra beş milletvekili belirlenmesiyle temsil imkânına kavuşmuştur. Birinci Dönem TBMM'de Mersin'i temsil edecek beş milletvekili için seçim, işgal nedeniyle Elvanlı nahiyesinde gerçekleştirilmiştir. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, dört aday ismi bildirmiştir. 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey, 3. Kolordu Komutanı Albay Salahattin (Köseoğlu) Bey, Adanalı İsmail Safa

¹ Bkz. *Kurtuluş Savaşında İçel*, Baha Matbaası, İstanbul 1971, s.39-43; Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, 56-58.

² Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 130.

(Özler) Bey ve Adanalı Muhtar Fikri (Gücüm) Bey yapılan seçimde Mersinliler tarafından kabul görmüştür. Ayrıca Mersin’de yapılan seçim sonucunda Heyet-i Temsiliye adaylarıyla birlikte, Emin (İnankur) Bey seçilmişse de istifası üzerine Yedek Subay Ziya (Eraydın) Bey, TBMM’de yer almıştır. Hüseyin Hüsnü (Konay) Bey’de Mersin milletvekili olarak TBMM’ye katılmışsa da milletvekilliği onaylanmamıştır.

Müdafaa-i Hukuk hareketinin devamı ve gerçekleştirici organı olarak çalışmalarına başlayan TBMM, “milli hâkimiyet” ilkesini siyasi ve hukuki temel edinmiştir ve bu ilkenin temsili demokrasi şeklinde kullanılması kararlaştırılmıştır (Tunaya, 1958: 227-228). 16 Mart 1920’de İstanbul resmen işgal edildikten sonra seçim kararı alınarak yeni bir meclis toplanmak istenmesinin amacı bu ilkeden kaynaklanır. Bu çalışmada siyasal kültürümüzün önemli bir evresi olan Birinci TBMM’de Mersin’in temsili ele alınacaktır. Konu Meclis’te bir araya gelen ulus iradesinin, hangi koşullarda ve nasıl oluştuğunu, Mersin özelinde değerlendirmeyi amaçladığı gibi işgal gerçeğiyle karşı karşıya kalmış Mersin’in nasıl ve kimler tarafından temsil edildiğine odaklanacaktır.

Çalışmada önce TBMM için Mersin’i temsil edecek kişilerin nasıl belirlendiği ortaya konulacaktır. Birinci Meclis’te Mersin’i temsil eden milletvekillerinin özgeçmişlerine yer verilerek Meclis’teki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Birinci TBMM’de Evrak ve Tahrirat Müdürü olarak çalışan Necmettin Sahir (Sılan) Bey’in Meclis’te görev yapan milletvekilleriyle yaptığı anket çalışmasına yanıt veren Mersin milletvekillerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Anket, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin yenilgisinin yarattığı üzüntü ve zorluklar esnasında düşünülüp uygulamaya çalışılmıştır. Silan, “*kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır*” sorusunu yazarak milletvekillerine dağıtmıştır. İsmail Safa Bey dışında Mersin’i temsil eden milletvekilleri anketi yanıtlamıştır.³

Mersin’de Birinci Meclis Milletvekili Seçimi

1914 seçimleriyle bir araya gelen Meclis-i Mebusan, Mondros Mütarekesinin imzalanması ve İtilaf Devletleri’nin Anadolu’yu işgallerinin başlamasından kısa bir süre sonra, 21 Aralık 1918 tarihinde padişah iradesiyle kapatıldı. Meclis’in kapatılmasıyla padişah ve hükümet üzerinde önemli bir denetim mekanizması, ortadan kalkmış oluyordu. Yürürlükteki anayasaya göre seçimlerin en geç dört ay içinde yapılıp, Meclisin yeniden açılması gerekiyordu (Güneş, 2004:209; Demirel, 2010:13). Ancak Meclis-i Mebusan’ın yeniden toplanabilmesi 12 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşti. Anadolu’da ulusal bağımsızlık temelinde başlayan örgütlenme Osmanlı yönetimi için bir baskı

³ Bkz. *İlk Meclis Anketi* (Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 100, Ankara, 2004.

unsuru olmaya başladığında, İstanbul yeniden seçim kararı almak zorunda kaldı. 1919 seçimleri, 20 Temmuz 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati uyarınca ve 7 Ekim 1919 tarihli Kararnameye göre yapılmıştır. Kanuna göre her sancak bir seçim çevresidir ve seçimler iki dereceli olarak yapılmaktadır. Sancaklara düşen milletvekili sayıları her 50.000 erkek nüfusa bir mebus olarak hesaplanmaktadır. Öte yandan 7 Ekim 1919 tarihli Kararnamenin ikinci maddesinde, 1919'da yapılacak seçimlerde her bir seçim çevresinde ikinci seçmen sayıları ile seçim çevrelerinin çıkartacakları mebus sayılarının 1914'te yapılan genel seçimdeki ikinci seçmen ve mebus sayılarıyla aynı olacağı belirtilmiştir (Demirel, 2010:39). Fransız işgali nedeniyle Mersin'de seçimler yapılamamıştır. Hatta Demirel'in ifade ettiği üzere, İstanbul'da bulunan Adanalılar aralarında toplanarak Adana, Cebelibereket, Mersin ve Kozan'ı temsil etmek üzere Avni, İsmail Baha, Yusuf Ziya ve Niyazi Beyleri mebus seçmişlerdir. Ancak bu kişilerin durumu Meclis-i Mebusan'ın 23 Şubat 1920 tarihli toplantısında ele alınmışsa da bir sonuca varılamamıştır. Yine Demirel'in belirttiği üzere sonraki kayıtlarda adı geçen kişilerin isimlerine rastlanmamıştır. Dolayısıyla Meclis-i Mebusan'da Adana, Cebelibereket, Kozan gibi Mersin'de temsil edilememiştir (Demirel, 2010:49-50).

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali, Osmanlı Devleti'nin olağanüstü bir döneme girdiğini göstermiş, olağanüstü dönemleri de olağan dönemin kurumlarıyla yürütmek olası değildir (Güneş, 1997:55). İçinde bulunulan durum Mustafa Kemal Paşa'nın öteden beri savunduğu, Ankara'da yeni bir meclisin açılması koşullarını hızlandırmıştır. Meclis-i Mebusan'da alınan birleşimleri süresiz erteleme kararı, Akın'ın ifadesiyle; başka koşullarda toplanabilmeyi sağlayacak bir "hukuki köprü" oluşturuyordu (Akın, 2001:46). İstanbul'un işgali üzerine yayınladığı beyannamede Mustafa Kemal; "*Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretiyle Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hâkimiyetine hitam verildi. Yani, bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi*"⁴ sözleriyle İstanbul'daki egemenlik yetkisinin sona erdiğini ilan ediyordu. 18 Mart 1920 tarihinde kolordu kumandanlıkları ve valiliklerle temasa geçerek gönderdiği telgraflarda, Ankara'da "meclis-i müessesan"ın toplanması gerektiğini belirtmiş ve seçimlerde uygulanacak esaslara ilişkin açıklamalar yapmıştır.⁵ Meclis-i müessesan ifadesine Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Salahattin (Köseoğlu) Bey, On Beşinci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa⁶ ve Sivas Valisi Reşit Paşa karşı çıkmıştır.⁷ Mustafa

⁴ Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1962, s. 419.

⁵ Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, s. 272-274; Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri (Milli Mücadele Döneminde Seçimler)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.73.

⁶ Kazım Karabekir, meclisin Ankara'da toplanmasını olumlu karşılamış fakat "meclisi müessesan tabirinin milletimiz için pek yabancı olduğunu bazı suitefehhüm ve telakkilere sebebiyet

Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye namına 19 Mart 1920 tarihinde tüm yurda yayınladığı tamimde; “*salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin*”⁸ Ankara’da toplanacağını ilan ederek yeni bir seçim yapılacağını duyuruyordu. Genelgede meclis için yapılacak seçimlerin esasları belirlenmiştir. Buna göre; sancaklar seçim çevresidir ve her sancak için beş kişinin seçilmesi ve seçimlerin on beş günde tamamlanması gerekiyordu.⁹ İhsan Güneş’e göre Mustafa Kemal’in yayınladığı önerge Anayasa’ya aykırıydı. Çünkü livalar esas alınmasına karşın livaların nüfusu değil çıkaracakları milletvekili dikkate alınmıştı. Milletvekilini salt müntehibisani adı verilen ikinci seçmenler seçmeyecekti. Bunların yanında belediye, idare meclisleriyle müdafaa-i hukuk merkezleri de seçimlere katılacaktı. Böylece olağanüstü koşullar kendi yönetimlerini de beraberinde getirmiş oluyordu (Güneş, 1997: 60). Meclis-i Mebusan için 1919 seçimlerinde 62¹⁰ seçim çevresi bulunurken TBMM’de 66’ya yükselmiştir. Adana vilayet merkezi ile bu vilayete bağlı Cebelbireket, Kozan ve Mersin sancakları Birinci TBMM’de temsil edilmiştir (Demirel, 2010: 78-79).

Birinci TBMM için yapılan seçimler tıpkı meclisin yapısı ve işleyişi gibi olağanüstü özellikler taşır. İstanbul’un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920’de başlamış, 23 Nisan 1920’de açılan TBMM, seçimler henüz tamamlanmadan çalışmalarına başlamıştır. Demirel’in çalışmasında vurguladığı üzere; 1920 seçimi bazı livalarda sorunsuz tamamlanırken bazı livalarda Meclis üyelerini nihai olarak belirlemek uzun zaman almıştır (Demirel, 2010:75). 15 Mayıs 1920 tarihinde Mazbataları Tetkik Encümeni, Mersin livası için yapılan seçim neticesinde Fahreddin, Salâhaddin, İsmail Safa, Muhtar Fikri Beylerle Emin Efendinin çoğunlukla seçildiklerini ve incelemenin tamamlandığını bildirmektedir (TBMM Z.C., C.1, İ.16, s.313). Adı geçen milletvekillerinin seçiminin nasıl gerçekleştiği yerel kaynaklardan öğrenilebilmektedir. Müdafaa-i Hukuk teşkilatları ve civardaki köylerin ihtiyar heyetlerine haber gönderilerek,

vereceğini belirterek meclis-i müessisan adını hoş karşılamadığını açıklamıştır. Bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Basım Yeri Belirtilmemiş), 1997, s.57; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.515.

⁷ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta “Ben, ilk yazdığım müsveddede “meclisi müessisan” tâbirini kullanmıştım. Maksudım da toplanacak meclisin “rejim” i değiştirmek salâhiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tâbirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği, bir tâbirdir, diye, Erzurum ve Sivas’tan ikaz edildim” sözleriyle ifade etmektedir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s.421.

⁸ Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1958, s.23, Vesika No.593-594, s.95; ayrıca bkz. Nutuk, Cilt I, s.421.

⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, s.422.

¹⁰ İhsan Güneş 60, Ahmet Demirel ise 62 seçim çevresi olarak belirtmiştir. Bkz. İhsan Güneş, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Seçimler (1919-1938)”, *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2004, s. 213; Demirel, a.g.e., s. 78-79.

13 Nisan 1920 tarihinde Elvanlı'da seçim yapılacağı duyurulmuştur. Yaklaşık kırk (tam rakam belirtilmiyor) kişinin katıldığı seçim Altıncı Bölük Komutanı Yedek Teğmen Lütfi Oğuzcan nezaretinde gerçekleştirilmiştir (Oğuzcan, 1969:13). Lütfi Oğuzcan Mersin'de çıkarılan Kuvayı Milliye dergisinde paylaştığı anılarında milletvekillerinin nasıl belirlendiğini anlatmıştır. Oğuzcan, Mersin Müfrezeler Kumandanı Emin Aslan Bey tarafından Altıncı Bölük Komutanlığına getirilmiştir. Emin Aslan Bey, müfrezlerle sorun yaşadığı için Lütfi Oğuzcan, Elvanlı Nahiye Müdürlüğü görevine tayin edilmiştir ve en yüksek mülki amir olarak seçime nezaret etmiştir. Ayrıca Silifke Askerlik Şubesi Başkanı ve Dördüncü Mıntıka Komutanı Binbaşı Emin (Mengenli), Mut Müftüsü Nadir (Mutluay), İsmail Safa, Muhtar Fikri ve Silifkeli Hafız Emin Beyler de seçimde hazır bulunmuşlardır. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Emin Aslan Beyle sürekli irtibat halinde bulunmaktadır ve Mersin için seçimin yapılması emrini vermiştir. Ayrıca Mersin'den seçilecek beş milletvekilliği için dört aday göstermiş, bir milletvekilinin de Mersin'den belirlenmesini bildirmiştir. Heyet-i Temsiliye adına gösterilen adaylar: 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay), 3. Kolordu Komutanı Albay Salâhattin (Köseoğlu), Adanalı İsmail Safa (Özler) ve yine Adanalı Muhtar Fikri (Gücüm) Beylerdir. Oğuzcan'ın anlatımına göre; toplantıya katılan köy ağalarından biri söz almış *"mebus, mebus diye bugüne kadar hep sizlerin gösterdiklerinizi seçtik; bu hale geldik. Bırakın bizi bu defa da biz kendi aramızdan seçelim"* diyerek itiraz etmiş ve toplantıda bulunanlardan destek görmüştür. Fakat hazır bulunanlardan hiçbiri bu göreve istekli olmamıştır. Oğuzcan, Mustafa Kemal Paşa'nın adlarını bildirdiği adayları açıklayıp tanıttığında onay sesleriyle karşılanmıştır. Dört isim üzerinde uzlaşma sağlandıktan sonra *"eee gayrik, bu da bizden olsun...."* diyerek beşinci isim, toplantıda yer almayan Mezitli'den Müderris Emin Efendi olarak belirlenmiştir. Lütfi Oğuzcan *"eller kalkmadan, pusula dağıtılmadan, çekişe-anlaşa yapılan bir seçimdi bu ..."* sözleriyle tamamlar anlatımını (Oğuzcan, 1969:14-15). İki nüsha olarak hazırlanan seçim mazbatasını Nahiye Müdürü ve katılanlar tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra bir nüshası İsmail Safa ve Muhtar Fikri Beyler tarafından Ankara'ya iletilmiş, ikinci nüsha Nahiye Müdürlüğü dosyasına konulmuştur (Oğuzcan, 1969:18).

TBMM'nin 6 Temmuz 1920 tarihli oturumunda vefat ve istifa nedeniyle Meclis'e katılmayan, boş kalan milletvekillikleri için yeniden seçim esası üzerinde görüşülmüştür. Mersin Mebusu Emin Efendi de istifa edenler arasında yer almaktadır (TBMM Z.C., C.2, İ.33, s.302-303). Emin Efendi'nin yerine Mersin'i temsil edecek beşinci kişinin tespiti zaman almış, konu oldukça tartışmalı bir duruma dönüşmüştür. TBMM'deki 18 Eylül 1920 tarihli gizli celsede, Emin Efendinin yerine kendisinin Mersin için milletvekili seçildiğini ifade eden iki kişinin adı geçmektedir. Bu kişiler, Hüseyin Hüsnü Bey ve Yusuf Ziya Bey'dir. Hüseyin Hüsnü (Konay) Bey, 1 Ağustos 1920 tarihinde Mersin

milletvekili olarak Meclis'e katılmıştır. Hatta dördüncü şubede görev almıştır. Yusuf Ziya Bey, 15 Eylül 1920 tarihli mazbatayla Meclis'e katılmıştır. Başkanlık Emin Bey'in istifasıyla ortaya çıkan bu duruma ilişkin yaptığı açıklamada; istifa sonrası cepheden telgraflar aldıklarını ve bu telgraflara göre Hüseyin Hüsnü Bey'in seçildiği bildirilmiştir. Ancak mazbata talep edildiğinde, Silifke'den gönderilen yanıtta, telgrafın önceki Mutasarrıf Esat Bey zamanında yazıldığı kendilerinin seçimden bilgilerinin olmadığı ifade edilmiştir. Konunun açıklığa kavuşması için Meclis'ten gönderilen yazıya Mersin Kaymakamlığından verilen yanıtta 15 Eylül tarihli mazbata ile Mersin milletvekilliğine Yusuf Ziya Bey'in seçildiği bildirilmiştir. Hüseyin Hüsnü Bey yaptığı konuşmada; Konya'da görevli bulunduğunu ve Meclis'e gönderilen telgraf neticesinde Meclis'ten soruşturulması üzerine Ankara'ya geldiğini ifade etmiştir. Telgrafların dosyada kaybolduğunu ve bazı milletvekillikleri için böyle durumlarda yeniden mazbata düzenlendiğini belirtmiş; yeni mutasarrıfın mazbatadan haberi olmadığını ve hatta kendisinin de mazbata konusunda bilgi sahibi olmadığını, başkanlığın konuyu çözmesi gerektiğini de eklemiştir. Yusuf Ziya Beyle ilgili sorun, mazbatasının 15 Eylül tarihli olmasıdır. Mecliste vefat, istifa, vb. sebeplerle boş kalan milletvekillikleri yerine yenilerinin belirlenmesi için çeşitli tarihlerde esaslar getirilmiş ve en son 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'yla çözülmeye çalışılmıştır. Kanuna göre; o güne kadar izinsiz olarak Meclis'e katılmayan yeni seçilmiş üyelerin milletvekillikleri sona erdirilmiştir (Demirel, 2010:77). Meclis'teki tartışmaya katılanlardan Bursa milletvekili Operatör Emin Bey, kanunu gerekçe göstererek, Yusuf Ziya Bey'in üyeliğinin geçersiz olduğunu ve Hüseyin Hüsnü Bey'in davet edildiğini makama aday olduğunu ifade etmiştir. Oturumun devamında yer alan görüşmelerde bir sonuca varılamamış ve Yusuf Ziya Bey'in mazbatasının incelenmesi için beşinci şubeye gönderilmiştir (TBMM G.C.Z., C.1, İ.67, s.128-130). 27 Ekim 1920 tarihinde gerçekleşen oturumda şubeden gelen inceleme sonucunda mazbatanın geçerli olduğu kabul edilmiştir. Ancak kanun tarihiyle arada oluşan on günlük fark konusunda takdir yetkisi Meclis'e bırakılmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi ve ilan edilmesi üzerinde süren tartışma uzayınca başkan, kanun meselesinin ayrı bir celsede görüşülmesi gerektiğini ifade ederek Yusuf Ziya Bey'in mebusluğunun kabul edilip edilmeyeceğini oylamaya sunmuştur. Oylama sonucu Yusuf Ziya Bey'in Mersin milletvekilliği kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.5, İ.91, s.217-218).

Mersin Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve Meclis Faaliyetleri:

İsmail Safa (Özler) Bey: 1885 yılında Adana'da dünyaya gelen İsmail Safa Bey, eşraftan Ali Ağa'nın oğludur (Erdeha, 1975:323). İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. 1908 yılında "yüksek kısımdan" mezun olarak Adana ve Şam'da maiyet memurluğu

yapmıştır. 1913 yılında resmi görevlerinden istifa ederek, bir süre gazetecilik ve çiftçilikle meşgul olmuştur. Bu zaman zarfında İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan "İtidal" gazetesinde yönetici ve yazar olarak görev almıştır. 1913 seçimlerinde Mersin'den Meclis-i Umumî azalığına seçilen İsmail Safa¹¹, I. Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılmıştır.¹²

Mondros Mütarekesi, Çukurova bölgesindeki Osmanlı ordularının terhis ile Toros Tünelleri'nin İtilaf Devletleri kontrolüne verilmesini öngörüyordu. Bu bağlamda, 25 Kasım 1918'de Adana'ya gelen Fransız Albay Raymond, Vali Nazım Bey'i ziyaretinde İttihatçı oldukları bilinen İsmail Safa, Muhtar Fikri, Küçük Mustafa ve Zamir Bey'in bölgeyi terk etmesini istemiştir. Bunun üzerine 21 Aralık 1918'de bölge, çoğunluğu Ermenilerden oluşan Fransız birliği tarafından işgal edilince İsmail Safa Bey ve arkadaşları Silifke'ye geçmiştir. Daha sonra İsmail Safa Bey ve arkadaşlarının, Mayıs 1919'da bir süre İstanbul'da kaldıkları anlaşılmaktadır. İstanbul Hükümeti de onlar hakkında idari kovuşturma başlatmıştır. Dâhiliye Nezareti'nin Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne yazdığı 10 Mayıs 1919 tarihli gizli tezkerede Adana İttihat ve Terakki Kulübü azasından İsmail Safa, Muhtar Bey, Doktor Eşref ve Küçük Mustafa'nın İstanbul'da ikamet ettikleri belirtilerek, adı geçenlerin gözetim altına alınarak haklarında bilgi verilmesi istenmektedir.¹³ Fransız ve Ermeni birliklerinin Adana'da yarattığı tehditler İsmail Safa Bey'in ailesinin güvenliğini ortadan kaldırmış ve aile Adana'dan ayrılmak zorunda kalmıştır (Arıkoğlu, 1961:70).

Pozantı'da kurulan Kuvay-ı Milliye Teşkilatının başına geçen İsmail Safa Bey, TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde Mersin Milletvekili olarak 9 Mayıs 1920'de Meclise katıldı.¹⁴ Ancak Teşkilatın gösterdiği lüzum üzerine, bir süre sonra bölgede görev yapmak üzere izinli sayıldı. Doktor Eşref (Adana) ve Muhtar Fikri (Mersin) ile birlikte Karaisalı'dan 5 Temmuz 1920'de TBMM Başkanlığına çektikleri telgrafla, bölgedeki Kuva-yı Milliye Teşkilâtının kuvvetlendirilmesine çalışmak üzere izinlerinin uzatılmasını istemeleri üzerine Genel Kurulda bir buçuk ay daha izinli sayılmaları uygun görülmüştür (TBMM Z.C., C.2, İ.28, s.175). Adana Cephesinde aktif olarak görev almıştır. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla birlikte bazı milletvekillerinden oluşan bir heyet, 5 Ağustos 1920'de Güney Cephesiyle ilgili

¹¹ Bkz. Damar Arıkoğlu, *Hâtıralarım*, (Basımevi ve yeri bilgisi yok) 1961, s. 57.

¹² Bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, 1919-1923, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4, 1994, s. 782; İbrahim İslam, "Kurtuluş Savaşı'nda Milletvekili, Vali, Milli Eğitim Bakanı Bir İttihatçı İsmail Safa (Özler) Bey (1885-1940)", *The Journal of Social Science Studies*, Volume 5 Issue 6, p. 263-285, December, 2012, s.264.

¹³ İslam, *a.g.m.*, s. 264; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁴ Bkz. *Meclis Albümü*, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Bir Tarihçe ile Meclis Azay-ı Kiramının Tasvirlerini Muhtevî Albüm, Himaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına Ankara'da Yeni Gün Matbaasınca Tertib ve Tab Edilmiştir), s.128.

düzenlemeler yapmak amacıyla Pozantı'ya gelmiştir. Düzenlenen Pozantı Kongresi'nde Adana Vilayet merkezinin Pozantı'ya taşınması kararlaştırılmıştır. Bu kongrede, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeyi tanıyan bir kişinin vali olması gerektiği önerisiyle İsmail Safa Bey vali vekilliği görevini üstlenmiştir (BCA, 030.18.01.01.1.8.9). 8 Eylül 1920'de Nuri Conker, asaleten vali atanana kadar görevini sürdürmüştür.¹⁵ Bu arada Mersin ve Tarsus kazaları ile Karaisalı kazası doğrudan doğruya Adana vilayetine bağlanmıştır. Mersin kazasının merkezi Ercil, Tarsus kazasının merkezi Sıraköy'dür (Ener, 1996:172).

İsmail Safa Bey, 1923 yılında Adana milletvekili seçilerek İkinci TBMM'ye girmiş ve 26 Haziran 1927'ye kadar görevini sürdürmüştür. İkinci TBMM'de Ali Fethi (Okyar) Bey başkanlığındaki V.İcra Vekilleri (14.08.1923-27.10.1923) Heyetinde ve daha sonra da Cumhuriyetin ilanı sonrası İsmet İnönü başkanlığında kurulan (1.11.1923-6.03.1924) I.Hükümette olmak üzere Kasım 1922- Mart 1924 tarihleri arasında Maarif Vekilliği¹⁶ görevinde bulunmuştur. İkinci TBMM döneminden sonra 1927'de milletvekilliği sona erince Adana'ya gelerek tarım ile meşgul olmuştur. Ayrıca CHP İl Örgütünde çalışmış ve Adana Halkevi Başkanlığı yapmıştır. VI. Dönemde yeniden Seyhan (Adana)'dan Milletvekili seçilmiş, bu dönem içinde 28 Haziran 1940'ta ölmüş ve Adana Asri Mezarlığında toprağa verilmiştir. Millî Mücadelede Pozantı cephesinde ateş hattında hizmet görmesi itibariyle, TBMM'nin 21 Nisan 1925 tarih ve 141 sayılı kararına göre İstiklâl Madalyası şeridinin Kırmızı-Yeşil Şeritli olarak değiştirilmesi uygun görülmüştür (Çoker, 1994:783).

İsmail Safa Bey'in Meclis'te Faaliyetleri

İsmail Safa Bey, Birinci TBMM'de İcra Vekilleri Heyetinde görev almıştır. Niğde Milletvekili Ata Bey'in istifası üzerine 20 Eylül 1922'de geçici olarak Dâhiliye Vekâleti Vekilliği görevine seçilmiştir (TBMM Z.C., C.23, İ.105, s.130). İsmail Safa Bey'in vekilliğe seçilmesi, Meclis'teki iki grup arasındaki rekabetin safhalarından biri olmuştur. Ata Bey'in istifası üzerine İkinci Grup adayı Vasıf Bey karşısında aday gösterilen Zekai Bey'in seçilmeme ihtimali belirince Birinci Grup üyelerinin bir kısmı, seçime katılmayarak görüşme yeter sayısının altında kalmasını sağlamışlardır. 20 Eylül'de yapılan ikinci turda, Birinci Grup daha güçlü bir aday olan İsmail Safa Bey'i aday göstermiştir.

¹⁵ Bkz. Erdeha, *a.g.e.*, s.322; Çoker, *a.g.e.*, s.783; İslam, *a.g.m.*, s.266; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s.146-147,160.

¹⁶ İsmail Safa (Özler) Bey'in eğitim politikası ve çalışmaları için bkz. Muhammed Sarı, "Yeni Türk Devleti'nin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve Çalışmaları, 1920-1923), *Atatürk Yolu*, S.54, Bahar 2013, s.169-194.

İsmail Safa Bey 94, İkinci Grup adayı Sivas mebusu Kara Vasıf Bey 92 oy almıştır.¹⁷

İsmail Safa Bey, 11 Nisan 1923'te Adliye Vekili Rıfat Bey'in izinli sayılması üzerine Adliye Vekâletine, Heyeti Vekile tarafından tayin edilmiştir (Genya, 1945:97). Maarif Vekâletinde bulunan Vehbi Bey'in istifası üzerine 6 Kasım 1922 tarihinde, 194 milletvekilinin katıldığı seçimde 102 oyla Maarif Vekilliğine seçilmiştir TBMM Z.C., C.24, İ.133, s.405). İkinci TBMM döneminde Adana milletvekili olan İsmail Safa Bey, Fethi Okyar ve Birinci İnönü kabinelerinde de Maarif Vekili olarak görev yapmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:56-82). Birinci Meclis'te Dâhiliye, Hariciye, Maarif, Muvazene-i Maliye ve Nizamname-i Dâhili Encümenlerinde yer almıştır. Ayrıca, Heyeti Vekilenin Vazife ve Salahiyetlerine Dair Kanununun Tanzimine Memur Encümeni Mahsus, Maliye Vekâleti ve Memurin ve Mütেকaidinin Tensik ve Tasfiye ve Terfihleri İçin Encümeni Mahsus gibi geçici komisyonlarda çalışmıştır (Genya, 1945:129-220).

İsmail Safa Bey Birinci Meclis'te dört taktir vermiştir: İlki, TBMM'ye katıldıktan kısa bir süre sonra 13 Mayıs 1920 tarihlidir. Bu taktir, Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlık hukukundan çıkarılmasına ilişkindir. Önergede Damat Ferit Paşa'nın San Remo Konferansı'nda Torosların güneyinin Fransızlara bırakılması ve Anadolu'daki direnişi yok etme çabaları gerekçe gösterilmiştir. İsmail Safa Bey'in önergesi pek çok milletvekilinden destek görmüştür. Başkan, Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra hakkındaki yasal düzenlemenin nasıl yapılacağını belirlemek üzere önergenin Adliye Encümenine havale edildiğini açıklamıştır (TBMM Z.C., C.1, İ.15, s.289-291). Adliye Encümeninden gelen sonuca göre 19 Mayıs tarihli oturumda İsmail Safa Bey'in taktiri kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.1, İ.18, s.342-344). Mustafa Kemal Paşa, İsmail Safa ve Bursa Mebusu Emin Beyler tarafından verilen taktirin Meclis'te kabul edildiğini 20 Mayıs 1920 tarihinde bir tamimle ilan etmiştir.¹⁸

İtilaf Devletleri nezdinde Osmanlı barışı için görüşmelerin devam ettiği süreçte, TBMM de gelişmeleri yakından izlemektedir. San Remo Konferansı'nın yarattığı olumsuz etkiler nasıl bir barış antlaşması imzalanacağı konusunu gündeme getirmiştir. İsmail Safa Bey, 29 Mayıs 1920'de Misak-ı Milli'de kabul edilen esasları vurgulayarak Güney sınırlarının daha belirgin biçimde tespit edilmesini ve kabul edilebilecek barış antlaşmasına ilişkin üç madde önerisini içeren taktirini Meclis'te sunmuştur. O dönem henüz bir anlaşma Meclis'e tebliğ edilmediğinden taktir işleme konulmamıştır (TBMM Z.C., C.2, İ.21, s.34-35). Mersin Milletvekilleri İsmail Safa Bey, Muhtar Fikri Bey ve Adana Milletvekili Zekâi Bey'in birlikte verdiği 13 Ocak 1921 tarihli

¹⁷ Bkz. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 421-422; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 23, s. 111.

¹⁸ Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, s.347.

takrirden, İnönü Meydan Muharebesinde ve onu takip edecek savaşlarda fedakârlığı görülen ve görülecek olan askerler ve subayların bir derece terfi ettirilmesini teklif etmişlerdir. İnönü Savaşı'nın kazanılmasının yarattığı olumlu etkiler Meclis'e yansımış, aynı gün benzer pek çok takrir verilmiştir. Başkan tüm takrirlerin Heyeti Vekile'ye sunulacağını bildirmiştir (TBMM Z.C., C.7, İ.133, s.285-286). 1 Kasım 1922 tarihinde 63 arkadaşıyla birlikte verdiği Güney sınırlarına ilişkin takriri Hariciye Vekâletine havale edilmiştir (TBMM Z.C., C.24, İ.130, s.301).

İsmail Safa Bey'in, Meclisteki oturumlarda 22 ve kapalı oturumlarda 9 kez söz aldığı tespit edilmiştir.¹⁹ Söz aldığı konuların başında Meclis'te verdiği takrirler yer almıştır. 7 Haziran 1920 tarihinde Meclis'te "Seyyar jandarma müfrezeleri teşkili hakkında kanun layihası ve Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasını" üzerine söz almış, Hükümetin kanun Meclis'te kabul edilmeden uygulamaya geçmesini eleştiren bir konuşma yapmıştır (TBMM, Z.C., C.2, İ.25, s.104).

İsmail Safa Bey'in Meclis'te görüşlerini dile getirdiği konuların başında Güney illerinde devam eden mücadeleye yer almaktadır. 8 Şubat 1921 tarihli Müdafaa-i Milliye bütçesi görüşülürken "*Adana cephesine Hükümetin alâkası şimdiye kadar maalesef az olmuştur ve arz ederim ki, askerî bütçesinin oraya hiç alâkası yoktur veyahut pek azdır. Adana cephesi, Meclisin yüzünü ağartan ve bu dâvanın en kahraman kısmını teşkil eden cephe olduğu halde, maalesef o cephe ile Hükümetin alâkası şimdiye kadar pek az olmuştur*" sözleriyle yeterli desteğin sağlanmadığını dile getirmiştir (TBMM Z.C., C.8, İ.147, s.141).

TBMM ordularının Batı Cephesindeki askeri başarısı, İtilaf Devletlerinin Ankara Hükümetiyle resmi temasa geçmesini zorunlu kılmıştır. 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da gerçekleştirilecek konferansa yapılan davetin şekli, gidecek heyet ve konferans süreci Meclis'te tartışmalara yol açmıştır. 29 Ocak 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Londra'ya gönderilecek heyet vesilesiyle, İstanbul ve Tefik Paşa ile cereyan eden görüşmeler üzerine beyanatta bulunmuş ve Meclis'te konuyla ilgili söz almıştır. Tefik Paşa'ya gönderilen telgraflardan birinde "*Zatı Şahane Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hattı hümayun ile ilân buyuracaklardır*" ifadesi yer almaktadır. Konu hakkında söz alanlardan biri olan İsmail Safa Bey, Milli Hükümetin İstanbul Hükümetine yaptığı teklif üzerine, Padişah kabul etmediği takdirde Meclis'in ne tavır alacağını sorar. Eskiden ne ise o seslerine karşılık, İsmail Safa Bey konunun daha açıkça izah edilmesini şu sözlerle ifade eder: "*Şimdiye kadar vaziyetimiz, arkadaşlar biliyorsunuz, gayet kapalı idi ve hiç kimse bu noktaya temas etmeğe cesaret edemiyordu. Hepimiz diyorduk ki; Padişahımız ecnebilerin elinde esirdir. Binaenaleyh, yapılan şeylerin hiç*

¹⁹ Aslen Adanalı olan İsmail Safa Bey tutanaklarda bazen Adana milletvekili olarak anılmaktadır.

birisinden razı değildir. Onun için daima Padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecnebiler elinde esir bulunduğu için iradei şahanelerini izhara muktedir bulunmadığını söylüyorduk. Nasıl düşünürsek düşünelim, bu mesele Heyeti Umumiye'mizce ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Zatı Şahane, vaziyetini açık ve sarîh olarak, yani bizim meşruiyetimizi, milletin mukadderatına hâkim olduğumuzu tasdik edecek kadar vaziyetini açık söylemediği takdirde ne vaziyet alacağız? Ona karşı ne düşünüyoruz? Bu nokta hakkında izahat verilmesini istiyorum.” Konuşmalar arasında yeniden söz alan Mustafa Kemal Paşa uzun bir açıklama yapmış ve sonunda “*hulâsa bu mesele, milletin arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde müşkülât olmayabilir. Fakat bugünden mevzu bahis edilmesine bendenizce lüzum yoktur*” yanıtını vermiştir (TBMM Z.C., C.7, İ.139, s.413-415).

İsmail Safa Bey, Londra Konferansına katılacak heyetle ilgili gizli celsede Heyeti Vekile tezkiresi üzerine söz almış ve şunları söylemiştir: “*...Meclis kendisine davet vuku bulmadan Avrupa'ya bir heyet göndermeyi, hattâ münakaşa etmesini bendeniz doğru bulmuyorum. Hattâ Meclisi Âliniz Avrupa'nın daveti karşısında bile bulunsaydı, yine gitmek için uzun uzadıya düşünecek idi. Adana'nız, Ayıntab'ınız, İzmir'iniz işgal altında bulunurken zannederim ki Avrupa'nın davetine icabet doğru değildir. Evet, doğrudan doğruya Avrupa'ya o vakit -bir sözümüz vardı. Memleketimizi tarumar ettiniz, sonra bizi davet ettiniz. Hâlbuki bugün biz böyle bir davet karşısında bile bulunmuyoruz. Onun için Avrupa'ya heyet gönderilmesi gayet tehlikelidir... Şimdi biz şunu bilelim ki; bu davayı mutlak bemuhtak silâhımızla temin edeceğiz. Bizim metalibi milliyemizin tamamıyla tanınması için Yunanın İzmir'den atılması lâzımdır. Fransızın Adana'dan atılması lâzımdır. Bunu yaptığımız gün açık bir alınla Avrupanın karşısına çıkarız. Onun için Avrupaya bir heyet gönderelim mi, göndermeyelim mi diye bunun münakaşasını yapmaktansa gerek Erkânı Harbiyemiz, gerek heyeti âliyeniz ordumuzu azamî mesai ile muazzam bir ordu haline getirelim ve bu yolda bütün mesaiyi sarfedelim. İki ay sonra, üç ay sonra Avrupa ayağınıza gelsin ve zelilâne bir surette başını eğsin. Avrupa zelilâne köpekler gibi ayağımızın altında kalacaktır”²⁰, diyerek konuşmasında askeri mücadeleye devam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.*

İsmail Safa Bey, Birinci Meclis'te yer alan gruplar içinde Birinci Grup'ta yer almıştır.²¹ 25 Temmuz 1922 tarihli İdare Heyeti toplantısında Birinci Grup kâtipliğine seçilmiştir (Genya, 1945:244). Ancak İsmail Safa Bey'in Birinci Grup tavrı dışında oylamalarda bulunduğu da görülmüştür. 31 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin Başkumandanlık Kanunu'nun

²⁰ Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.8, (4 Şubat 1337/ 1921), s. 377-378.

²¹ Bkz. Genya, a.g.e., s. 246; Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet – İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 125.

aynı koşullarda üç ay daha uzatılmasına ilişkin kanun teklifi, 154 oyla kabul edilmişti. Oylamada 12 red oyu verenler arasında İsmail Safa Bey de yer almaktadır.²²

Fahrettin (Altay) Bey: Fahrettin Altay, babası Piyade Albayı İsmail Bey'in resmi nüfus kaydının İzmir olması, dedesi Hacı Ahmet Efendi'nin ve büyük dedesi Urlalıoğlu Ömer Ağa olmaları nedeniyle ecdadının İzmir'in Urla ilçesinden geldiğini söylemektedir. 1880 yılında asker olan babası Miralay İsmail Bey'in görevi nedeniyle buldukları, Arnavutluk'un İşkodra kentinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini babasının görevli bulunduğu Erzincan Askerî Rüştiyesi ve Erzurum İdadisinde tamamladıktan sonra 15 Mart 1897'de Harp Okuluna girmiş, 17 Ocak 1900'de 421 öğrenci arasından birincilikle piyade sınıftan mezun olmuş ve kurmay seçilmiştir. Harp Akademisinden de 24 Aralık 1902'de mezun olmuştur. 1902 yılında başladığı askerlik yaşamı 1945'te yaş haddinden emekli oluncaya kadar sürmüştür.²³

Balkan Savaşında başarılı hizmeti ve Kırklareli'nin geri alınmasında gösterdiği gayret nedeniyle kıdem zammı ve takdirname ile ödüllendirilmiştir. 1912'de İstanbul'da eski Van Valisi Podgoriçalı Bibezik ailesinden Tahir Paşa'nın kızı Münime Hanım ile evlendi (Altay, 1970:8). Birinci Dünya Savaşında 20 Ekim 1914'te 3. Kolordu Kurmay Başkanı olarak Çanakkale muharebelerine katılan Fahrettin Altay, 29 Aralık 1914'te Yarıbaylığa yükseltildi ve 1915'te Harbiye Nezareti Müsteşar Yardımcılığına getirildi. Arıburnu Muharebelerinde gösterdiği başarıdan dolayı madalyalar ve kıdem zammıyla ödüllendirildi. 13 Aralık 1915'te Albay oldu. Birinci Dünya Savaşında ayrıca Galiçya ve Filistin Cephelerinde muharebelerde bulundu. Almanya'ya gönderilerek 45 gün cephelerde incelemeler yaptı. 1 Mart 1918'de 15. Kolordu Komutan Vekili olarak görevlendirildi. Savaşın son evresinde 7 Mayıs 1918'de Adana'da bulunan 12. Kolordu'nun Komutanı tayin edilmiştir (Çoker, 1994:775-776; Okuklu, 2009:19).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Yıldırım Orduları dağıtılmış, 12. ve 20. Kolordular yeni oluşturulan 2. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştır. Mütarekeden kısa bir süre sonra işgaller başlamış, İngilizler Adana'nın boşaltılmasını istemişlerdi. Bu gelişme üzerine Fahrettin Altay 12. Kolordu Komutanı olarak Konya'ya yerleşmiştir. Mütareke Döneminde Konya İstasyonu 7 Ocak 1919'da İtalyanlar, 23 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgalcilerle çeşitli sorunlar yaşanmakla birlikte bu durum bir

²² Bkz. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 273; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, (31 Teşrinievvel 1337), s. 431.

²³ Bkz. Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel yayınları, İstanbul 1970, s. 7-8; Çoker, s. 775; Mustafa Okuklu, *Fahrettin Altay*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s. 2.

çatışma ortamı yaratmamıştır. Ancak Vali Cemal Bey'in Damat Ferit Paşa Hükümetiyle işbirliği içinde olması, Bozkır Ayaklanmaları Konya'da Ulusal mücadele için örgütlenmeyi geciktirmiş ve Sivas Kongresine delege gönderilememesine neden olmuştur. 7 Ekim 1919'da Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'e 25 Ekim'de çektiği telgrafla bağlılığını bildirmiştir: “Kolordu, her türlü buyruklarının ivedilikle yerine getirilmesini kendisine şerefli bir ödev bildiğine güven duyulmasını arz ve rica ederim”. Mustafa Kemal de yanıtında kıvanç duyduklarını bildirmiştir. Konya'da görev yaptığı sürece Ulusal hareketi destekleyen Fahrettin Altay, bölgede yaşanan isyan ve Ulusal mücadele karşıtı eylem, örgüt ve girişimlerden dolayı Temsil Kurulu tarafından sık sık uyarılmış ve dikkatli olunması telkininde bulunulmuştur (Okuklu, 2009:20-30). Öte yandan Fahrettin Altay'ın İstanbul ve Anadolu arasında karar vermekte bazı çekinceleri olduğu da anlaşılmaktadır. 16 Kasım 1919'da Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ile Kolordu Komutanları arasında yapılan toplantıya, Konya'ya yeni gelmesini, Kolordunun yeniden düzenlenmesiyle ilgili işlerle uğraşmasını ve ağır grip olmasını gerekçe göstererek katılmamıştır. Yerine Kurmay Başkanı Şemsettin Bey'i göndermiştir (Altay, 1970:192-196). İstanbul'un resmen işgal edilmesinin ardından ortaya çıkan koşullarda Kazım (Karabekir) Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye, 12. Kolordu Komutanı Fahrettin ve 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşaların Milli Harekete muhalif durumları nedeniyle uyarıda bulunmuştur. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Konya'nın durumunu düzenlemek üzere Refet Bey'in görevlendirildiğini ve Fahrettin Bey'in bağlılığını bildirerek kolordusunun başında bulunduğu bilgisini aktarmıştır.²⁴

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, 10 Nisan 1920 tarihinde Fahrettin Bey'e gönderdiği telgrafta; Meclis'te kumandanların da bulunmasını yararlı ve gerekli bulduğunu ve kendisinin Konya'dan seçilmelerinin uygun olacağını ve görev yerinden ayrılmasına lüzum kalmayacağını bildirmiştir. Fahrettin Bey yanıtında, halktan birinin gitmesini tercih edeceğini ama takdiri kendilerine bıraktığını iletir. Ardından Fahrettin Bey'in Mersin'den aday olması uygun görülmüş ve Mersin'de yapılan seçimde adaylığı kabul edilmiştir (Altay, 1970:237). Fahrettin Bey, TBMM'nin I. Döneminde Mersin milletvekili olarak 15 Mayıs 1920'de Meclise katılmıştır.²⁵ Ancak Meclis kararıyla süresiz izinli sayılarak Konya'daki görevine dönmüş; 25 Haziran 1920'de Padişah Vahdettin tarafından hakkında “Kuvâ-yı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesatın” hazırlayıcısı ve teşvikçilerinden olduğu iddiasıyla ölüm cezası onaylanmıştır (Altay, 1970:246-247).

²⁴ Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Genişletilmiş Yeni Baskı, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 531- 537. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, s. 290.

²⁵ Bkz. *Meclis Albümü*, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Bir Tarihçe ile Meclis Azay-ı Kiramının Tasvirlerini Muhtevî Albüm, Himaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına Ankara'da Yeni Gün Matbaasınca Tertib ve Tab Edilmiştir), s.129.

Batı Cephesinde Yunanlıların ileri hareketi üzerine 11 Temmuz 1920'de Kolordusunu Afyon Cephesine kaydırıldı ve Dumlupınar'da cephe kurdu. Çerkez Ethem kuvvetlerinin Ordu düzeni içinde yer almalarına karşı çıkmasında harekete geçerek zararlı faaliyetlerini önledi. II. İnönü Muharebelerinde gösterdiği başarı dolayısıyla 12 Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından telgrafla kutlandı. Kolordu Komutanı yetkisiyle atandığı Beşinci Süvari Grup Komutanı olarak Sakarya Muharebelerine katıldı. Zaferin gerçekleşmesindeki hizmeti takdir edilerek, 13 Eylül 1921'de Mirlivalığa yükseltildi. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruzda Süvari Kolordusunun Kumandanı olarak görevlendirildi. 9 Eylül 1922'de emrindeki kıtalarla İzmir'e girdi. 12 Eylülde Ferik (Korgeneral)'liğe yükseltildi (Çoker, 1994:777;Altay, 1970:295-352). Milli Mücadeledeki fedakârca hizmetlerinden dolayı 21 Kasım 1923'te Meclis kararıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyasıyla ödüllendirilmiştir (Çoker, 1994:778). İkinci Dönem TBMM'ye İzmir'den Milletvekili seçildi. Hükümetin, asker milletvekillerinin yasama veya askerî görevlerinden birini tercih etmeleri gerektiği kararı karşısında askerî görevini tercih ederek, 30 Ekim 1924'te milletvekilliğinden çekildi. 31 Ekim'de 2. Ordu Komutanlığına atandı. 30 Ağustos 1926'da Birinci Ferik (Orgeneral) oldu. 22 Kasım 1933'te I. Ordu Komutanlığına getirildi. 17 Aralık 1943'te Yüksek Askerî Şura Üyesi oldu (BCA, 030.11.1.164.28.7.) 1944'te İran-Afganistan Hudut anlaşmazlığında Türkiye ve ilgili Hükümetler tarafından hakem olarak görevlendirildi. 3 Ağustos 1945'te yaş sınırından emekliye ayrıldı (Çoker, 1994:778). 1946'da CHP'den aday olarak Burdur'dan milletvekili seçildi (Altay, 1970:8). 26 Ekim 1974'te İstanbul'da vefat etti (Çoker, 1994:778).

Fahrettin (Altay) Bey'in Meclis'teki Faaliyetleri

Birinci Meclis'te asker milletvekilleri arasında yer alan Fahrettin Altay, cephede görev aldığı için TBMM çalışmalarına fazla katılamamıştır. Bu nedenle, Meclis'te herhangi konuşması ve önergesi tespit edilememiştir.²⁶ Fahrettin Bey, birinci toplantı yılında birinci şubede, ikinci toplantı yılında üçüncü şubede, üçüncü toplantı yılında ikinci şubede, dördüncü toplantı yılında yine birinci şubede görev almıştır (Genya, 1945:102-111). 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan seçildikten sonra Fevzi Paşa'nın, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi seçilmesiyle boşalan Müdafaa-i Milliye Vekâletine Dâhiliye Vekili Refet (Bele) Paşa ile Fahrettin Bey aday

²⁶ TBMM'nin internet ortamına taşınan, TBMM 1.Dönem (23.04.1920-16.04.1923) Zabıt Ceridelerinde Fahrettin Altay adına da yer verilmemiştir. Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa yonlendir?v_ meclis=1 &v_donem=1&v_yasama_yili =0&v_ cilt= &v_birlesim =&v_ sayfa= &v_anabaslik =&v_altbaslik =&v_mv = Fahrettin+Altay&v_sb=&v_ozet = &v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= (Erişim Tarihi:16.10.2017)

gösterilmiştir. Refet Paşa 167 oyla seçilmiş, Fahrettin Bey 4 oy almıştır.²⁷ 10 Ocak 1922'de Refet Paşa'nın sağlık durumunu gerekçe göstererek Müdafaa-i Milliye Vekilliğinden istifası üzerine Mustafa Kemal Paşa, Karesi Mebusu Kazım (Özalp) ve Mersin Mebusu Fahrettin Bey'i aday gösterdiğini bildirmiştir. 14 Ocak 1922 tarihli oturumda Kazım Paşa 147 oyla Müdafaa-i Milliye Vekili olmuştur.²⁸ Fahrettin Altay, Meclis'teki gruplara katılmamış, bağımsız kalmıştır. 20 Ağustos 1922 tarihinde, İlk Meclis Anketi'ne “*Şahsi teşebbüs, müşterek mesaiye mütevakkıftır*” yanıtını vermiştir.²⁹

Salahattin (Köseoğlu) Bey: 1880'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Alanyalı Köseoğlu ailesinden Ahmet Vehbi Bey'dir. Kuleli Askerî İdadisini tamamladıktan sonra 13 Mart 1896'da Harp Okuluna girmiştir. 1898'de Harp Okulunu Piyade Teğmen rütbesiyle tamamladıktan sonra Harp Akademisine gitmiştir. Harp Akademisinde öğrenimde iken 1 Ocak 1899'da Üsteğmen oldu. 9 Ocak 1902'de Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle okulu bitirerek Beşinci Ordu emrine verildi. Balkan Savaşlarında önce 29 Ağustos 1912'de Doğu Ordusu Kurmayına atandı. Sonradan nakledildiği Üçüncü Kolordu Kurmayında görevli iken katıldığı Çatalca Muharebesinde kolundan yaralandı.³⁰ Savaşta gösterdiği yararlılıktan dolayı iki yıl kıdem zammı aldı. 11 Ocak 1914'te Erkan-ı Harbiye Mektebi öğretmenliğine getirildi. 2 Mart 1914'te Müdür Yardımcısı oldu. Birinci Dünya Savaşında 3 Ağustos 1914'te Birinci Ordu Menzil Müfettişliği Kurmay Başkanlığına tayin edildi. 29 Kasım 1914'te Yarbaylığa yükseltildi. Savaş boyunca 2. Kolordu Kurmay Başkanı, Güney Grubu Kurmay Başkanı, Onuncu Fırka, Beşinci Kafkas Fırkası Komutanı, 13 Aralık 1915'te Albaylığa yükseltilerek 2. Kafkas Kolordu Komutan Vekili ve Komutanı, Dördüncü Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. Kafkas Muharebelerinde gösterdiği yararlılıktan dolayı Altın Muharebe İyikat Madalyası ve Alman Savaş Madalyasıyla ödüllendirildi.³¹

Mondros Mütarekesinden sonra 1 Kasım 1918'de Menzil Genel Müfettişliğine, 12 Ocak 1919'da Harbiye Dairesi Başkanlığına, 13 Temmuz 1919'da Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığına atandı. Bu sıfatla Sivas

²⁷ Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 12, s. 20-21; Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, s. 317.

²⁸ Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.16, s.42; Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, s. 323-24

²⁹ Bkz. *İlk Meclis Anketi*, s. 308.

³⁰ Bundan sonraki yıllarda Çolak Salâhattin olarak anılmıştır. Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.18.

³¹ Bkz. Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, s. 17-19; Çoker, a.g.e., s. 779-780; Arif Özbeyli, *Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2015, s. 25-26.

Kongresinde bulunmuştur.³² TBMM'nin Birinci Dönem için yapılan seçimlerinde Mersin'den milletvekili oldu. Görevinden ayrılmaması nedeniyle ancak 8 Aralık 1920'de Meclise katılabildi. Bu arada "*Kuvayı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcı ve teşvikçilerinden olduğu*" iddiasıyla hakkında İstanbul Birinci Örfi Divan-ı Harbince ölüm cezasına mahkûmiyetine dair verilen karar, 25 Haziran 1920'de Padişah Vahdettin tarafından onaylanmıştır.

Mecliste Millî Savunma, Dışişleri, Bütçe ve Sayıştay komisyonlarında çalıştı. Milletvekilliği bu dönemde sona erince İstanbul'a yerleşti. 20 Eylül 1923'te Kolordu Kumandanlığında görevlendirilmesi mümkün olamayacağı gerekçesiyle askerlikten emekliye ayrıldı ve ticaretle meşgul olmaya başladı. 7 Şubat 1925'te diğer İkinci Grup üyeleri ile birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Ekonomik açıdan zor günler geçirdikten sonra İstanbul'un elektriğini sağlayan Belçika kökenli şirkete girdi ve yıllarca bu kurumdan geçimini sağladı. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, eski muhaliflerle barışma sürecinde Salâhattin Köseoğlu'na da Milli Reasürans şirketinde idare heyeti üyeliği verildi. Böylece başarılı bir askeri hayat, ardından zor yıllarda milletvekilliği, elektrik idaresinde geçim mücadelesi ve 6 Ekim 1949'da da hayata veda etmiştir (Demirel, 2017:28-73).

Salâhattin (Köseoğlu) Bey'in Meclis'teki Faaliyetleri

Askeri görevi fiili olarak sona erince 1920 Aralık'tan itibaren Meclis'e katılan Salâhattin Bey, Birinci Meclis'in en aktif üyelerinden biri olmuştur. Aynı zamanda mecliste muhalif saflarda yer almış ve Temmuz 1922'de arkadaşlarıyla birlikte İkinci Grup'un kurucuları arasında yer almıştır (Demirel, 2017:29). Meclis'te ikinci toplantı yılında birinci şubede, üçüncü toplantı yılında üçüncü şubede, dördüncü toplantı yılında birinci şubede görev almıştır. Hariciye Encümeninde, Müdafaa-i Milliye Encümeni, Muvazene-i Maliye Encümeninde ve Meclis'te geçici olarak oluşturulan Bütçenin Tetkiki Zımında Muvazene-i Maliye Encümeninde, Heyeti Vekilenin Vazife ve Salahiyetlerine Dair Kanununun Tanzimine Memur Encümenine Mahsus, İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Tetkik ve Tadili İçin Encümeni Mahsus, Maarif Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin Hesabatını Tetkik İçin Hususi Encümen,³³ Memurin ve Mütেকaidinin Tensik ve Tasfiye ve

³² Üçüncü Kolordu Komutanlığı Salâhattin Bey'in askerlikteki son görevi olmuştur. 9 Aralık 1920'de Üçüncü Ordu Komutanlığı lağvedilmiştir, yerine merkezi Amasya olan Merkez Ordusu kurulmuştur. 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa ordu komutanlığına getirilince Salâhattin Bey'in fiili olarak askeri görevi sona ermiştir. Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, s. 19; Çoker, *a.g.e.*, s. 780; Özbeyli, *a.g.t.*, s. 26.

³³ 8 Nisan 1921 tarihinde Encümene Salâhattin (Mersin), Ali Şükrü (Trabzon) ve Basri (Karesi) Beyler seçilmişlerdir. Bkz. BCA 030.10.00.00.83.545.1.1; BCA 030.10.00.00.83.545.1.2.

Terfihleri İçin Encümeni Mahsus, Murakabe Encümenlerine seçilerek görev almıştır.³⁴ Salâhattin Bey, Birinci Meclis'te on dört tahrir (önerge), dört teklif vermiştir.

31 Ocak 1921 tarihinde; Meclis azası arasında hafiye bulunduğu dair Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı beyanattan dolayı bu meselenin biran evvel tahkik edilmesine ve Meclis üyelerinin serbestçe söz söyleme haklarının ihlal edilmemesine dair bir önerge vermiştir. Oturum başkanı önergenin iki bölümden oluştuğunu hafiye konusunda tüm meclisin fikrinin aynı yönde olduğunu ifade etmiştir. Konunun ikinci kısmında Meclis'te herkesin söz söyleme serbestliğinin bulunduğunu, Salâhattin Bey'in bu konuda şüphesi varsa bildirmesini belirtmiştir. Önerge hakkında Mustafa Kemal Paşa ve Salâhattin Bey arasında³⁵ üslubu sert açıklamalar yapılmıştır.³⁶

³⁴ Bkz. Genya, *a.g.e.*, s. 105, 112, 139, 141, 142, 172, 173, 174, 178, 209, 212, 213, 215, 216, 218, 220.

³⁵ Mustafa Kemal Paşa ile Salâhattin Bey arasındaki tartışma önergenin öncesinde başlamıştır. Olayı özetlemek gerekirse; 27 Ocak 1921'de İstanbul'dan gelen telgraf üzerine İtilaf devletlerinin Osmanlı Hükümetinden Londra'daki görüşmeler için temsilci istemesi ve bu delegeler arasında Ankara temsilcisinin de bulunması talebi Mustafa Kemal tarafından yanıtlanmıştır. Buna göre TBMM'nin milli iradeye dayanarak kurulduğu, Türkiye'nin kaderine el koyan tek meşru güç olduğu vurgulanmış, davetin doğrudan TBMM'ye yapılması gerektiği bildirilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal, İstanbul'la yazışmaları heyet-i vekileye bıraktığını belirtmiş bunun üzerine Hüseyin Avni (Ulaş), Salâhattin Bey ve diğer muhalif milletvekilleri, meclisin bu konuda tek yetkili makam olduğunu belirterek, heyet-i vekilenin meclise haber vermeden İstanbul'la haberleşmesini eleştirmişlerdir. Ardından da aralarında Salâhattin Bey'in de bulunduğu önergeyi vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.29-35.

³⁶ Mustafa Kemal Paşa, Salâhattin Bey'i meclise yeni gelmiş olmasından dolayı bazı noktaları iyi değerlendiremediğini, örneğin daha önce bu meclisin gerekli olmadığını, mevcut Heyet-i Temsiliye'nin bu mesele için yeterli olacağı düşüncesinde olduğunu, dolayısıyla meclisin mahiyetini idrak edemediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal sözlerini şöyle sürdürmüştür: "*Salâhattin Beyefendiye yanlış mutalâata, yanlış muhakemata, yanlış netayice sevkedebilir. O da kendi zihniyeti itibariyledir. Malûmu âliniz Salâhattin Bey bu Meclisin içine gelirken, bu milletin sinesine girerken İngiliz sefarethanesinde geçerek İngiliz torpidosuna binmiştir*"; Salâhattin Bey de söz alarak şunları söylemiştir: "*Evet ben İngiliz sefaretinin hazırladığı bir torpedo çekerle Samsun'a geldim. Beni gönderen Harbiye Nazaretinde isimlerini söylemek istemediğim zevatı âliyedir. Beni bu maksadı âliyenin temini husulü için, o zaman Hükümetle Anadolu arasında mevcut olan uçurumu islah için ve müsait ve mutedil bir vaziyette meselei milliyenin halli için göndermişlerdir...Bana mebus olmaklığım teklif edildiği zaman işim çok dedim. Rica ederim burada her söz söylemek isteyenler böyle lekelenirse bu Meclis içerisinde oturmalıyım. Burası eğer milletin evi işe pekâlâ, rica ederim serbest olalım. Bu nedir? Ayıptır. Allaha istiaze ederim, maksadım tariz değildir. Lâkin nedir bu haller?. Anlamıyorum. Herhangi bir mesele için bir arkadaş bir sual sorsa alınca bir damga vuruluyor ve üzerine bir çamur atmak için bir tertip görüyorum...*" Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, (31.1.1337), C. 8, İ.141, s. 30-31.

20 Haziran 1921 tarihinde Samsun- Havza yolunun tamiri için önerge vermiş ve hükümete havale edilmesi kararlaştırılmıştır (TBMM Z.C., C.10, İ.40, s.419).

27 Ekim 1921 tarihli önergesi ise mâlûl (engelli) mahpusların muayene ettirilerek sonucuna göre muamele yapılmasına ilişkindir. Dâhiliye Vekâletine gönderilmesine karar verilmiştir (TBMM Z.C., C.13, İ.100, s.280).

Mersin Mebusu Salâhaddin Bey, 3 Aralık 1921’de Heyeti Vekilenin salâhiyet ve vazifesine dair olan kanun teklifinin Encümeni Mahsusa iadesine dair bir takrir vermiş ve kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.15, İ.121, s.4).

19 Aralık 1921 tarihinde ordudaki hayvan kayıplarının tetkik edilmesi amacıyla Sıhhiye Encümeninden veya Meclis’ten uzman iki kişinin seçilip görevlendirilmesine dair teklif vermiştir. Takrir kabul edilmiş, meclisten üç kişi olsun seslerinin gelmesi üzerine üç kişi olması oylanmış ve kabul edilerek seçim bir gün sonraki toplantıya bırakılmıştır (TBMM Z.C., C.15, İ.131, s.182-185).

31 Aralık 1921 tarihli önergesinde, Adana ve çevresinde işgalden dolayı meydana gelen zarar ve ziyanın tespit edilmesi için bir maliye komisyonunun oluşturulmasını Heyeti Vekileye teklif etmiş, önerge Heyeti Vekileye gönderilmiştir (TBMM Z.C., C.15, İ.137, s.268).

Otuz üç arkadaşıyla birlikte verdikleri 12 Ocak 1922 tarihli önergede ise Refet Paşa’nın rahatsızlığı nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istifa etmesi üzerine şimdiye kadar savaş meydanlarında ve muhtelif vekâletlerde fedakârca çalışmasından dolayı Meclis tarafından takdirname ile taltif edilmesini teklif etmişlerdir. Önerge kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.16, İ.143, s.16-17).

Salahattin Bey’in 5 Mart 1922 tarihli takriri, ruznamei müzakeratın hüsnü tanzimine ve Meclis müzakerelerine ait zabıtların günü gününe tabı ve tevzi edilmesine dairdir. Meclis’te uzun süre üzerinde durulan ve tartışılan önergede Salâhaddin Bey yapılması gerekenleri beş madde ile ifade etmiştir. Hem meclis işleyişi hem de meclis çalışmalarının basılı hale getirilip dağıtılması konularını içermektedir. Başkan önergenin ruznamenin tanzimi hakkındaki kısmının Kanunu Esasi Encümeninde bu konuya dair olan layiha ile birleştirilmesini oylamaya açmış ve kabul edilmiştir. Önergenin üçüncü maddesinde “*Meclis müzakerat zabıtları günü gününe tabı ve tekmiil Hükümet ve belediye merkezine meccanen tevzi edildiği gibi nusehi kâfiyesi kâğıdı ve mürekkebi pahasına alenen her tarafta sattırılmalı ve bunlardan posta nakliye ücreti alınmamalıdır*” bölümü başkan tarafından ayrıca oylamaya açılmış ve madde kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.18, İ.5, s.128, 136). Salahattin Bey, ruznamei müzakeratın tanzimi meselesini meclisin ilk görevi olarak kabul ettiğini, teklifinin en basit olarak her hafta Perşembe günü evrakı varidenin bir listesinin yapılıp, matbaada basılması ve ertesi günü milletvekillerinin gözü önünde yer

almasının meclisin işleyişini de hızlandıracağını ifade etmiştir. Ayrıca meclisteki görüşme ve kararlardan milletin ve memleketin haberdar olması için gazetelere para vermek ya da birçok teşkilat yapmak gibi yolların denendiğini halbuki en doğru yöntemin meclis görüşme kayıtlarının doğrudan halka gitmesi gerektiğini ifade etmiştir. Salahattin Bey, dışarıya, vekaletlere, belediyelere başlangıçta görüşme kayıtlarının gittiğini ancak şimdi ise “adeta celsei hafiye” gibi kaldığını söylemiştir. Ruznamenin tanzimi hakkındaki mesele, Kanuni Esasi Encümeninde bu mevzua dair tanzim edilmekte olan lâyiha kanuniye ile kabul edilmiştir. Bunun üzerine Salahattin Bey zabıtların yayınlanması hakkında tekrar söz alarak matbaanın zenginleştiğini, zabıtları günü gününe yetiştirmenin mümkün olduğunu, meselenin kâğıt meselesi olduğunu söyleyerek gazetelere binlerce lira verileceğine bunlar yayınlanarak doğrudan doğruya milletin haberdar olması sağlanacağını bu uğurda da üç beş kuruşun esirgenemeyeceğini belirtmiştir. Salahattin Bey, bu kayıtların ilgili yerlere ücretsiz gönderilmesini böylece meclisteki görüşmelerin ve milletvekillerinin söyledikleri sözlerin tahrif edilmesinin de önüne geçilmesini sağlanacağını belirtmiştir. Bu konuşmaların üzerine meclis zaten resmi makamlara (valiye, mutasarrıfa, kaymakama, belediye) giden postadan ücret alınmadığını diğer yerler için iktiza ederse bütçe müzakeresinde bu ciheti bir madde ile tespit edilmesi kararlaştırılmıştır (TBMM Z.C., C.18, İ.5, s.129-136).

8 Nisan 1922 tarihinde Meclis'te hapisanelerin ıslahına ilişkin pek çok önerge verilmiştir. Salâhattin Bey de TBMM idaresinde bulunan hapisanelerde mahkûm olan kişilerin yetenek ve uzmanlıklarına göre işlerde çalışmaya mecbur tutulmalarını içeren bir önerge vermiştir. Milletvekillerinin hapisanelerin ve mahpusların durumu, bu şartlarda neler yapılabileceği üzerine söz alan milletvekillerinin konuşmalarından sonra Salahattin Bey ile Bursa Mebusu operatör Emin Bey'in³⁷ önergeleri, Dâhiliye Vekâletine gönderilmesi kararlaştırılmıştır (TBMM Z.C., C.19, İ.22, s.52, 56). 10 Nisan'da aynı konuda mahkûmların çalışma yükümlülüklerinin uygulamaya geçirilmesi için otuz bin liralık bir avansın vekâlet emrine verilmesini önermektedir. Önergenin, Heyeti Vekileye havalesi kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.19, İ.23, s.81).

Bir diğer tavrı ise 9 Eylül 1922'de haftada bir gün cumartesi günleri Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti hakkındaki kanunun müzakere edilmesine dairdir. Mecliste Heyeti Vekilenin mesuliyetine aid olan kanunun müzakere günü, pazartesi günü olması ekseriyetle kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.22, İ.99, s.567-569). 8 Kasım 1922 tarihinde de Nafia Vekâletine bazı soruları olmuş ve Meclis'te önergenin Nafia Vekâletine havale edilmesine karar verilmiştir (TBMM Z.C., C.24, İ.134, s.429).

³⁷ Bursa Mebusu Emin Bey de hapisanelerin birer “dârüssanaa (dershane) ve ahlak mektebi haline dönüştürülmesi için bir tavrı vermiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, (8.4.1338), C.19, İ.22, s. 52.

27 Kasım 1922’de ise Mersin Mebusu Salâhaddin Beyle arkadaşlarının, Yenigün gazetesinde yayınlanan bir başmakaleye dair tavrı bulunmaktadır. Mecliste önce gazete ile ilgili tavrı daha sonra İzmir Milletvekili Yunus Nâdi’nin bu yazı hakkında Salahaddin Bey ve arkadaşlarıyla ilgili tavrı okunmuştur: “*Yenigün gazetesinin 26 Teşrinisani 1338 tarihli nüshasında (Yeni bir cidal devri) serlevhalı başmakalede Meclisi Âlide bir cidal devri açıldığına, Büyük Millet Meclisinin görmeye müvekkel olduğu işleri gördükçe hakikaten Büyük Millet Meclisi olduğuna ve fakat salâhiyet ve kudretlerinin menbaını unutarak tahakküm devresine geçmek isterlerse mevcudiyetleri esasen bir şekilden ibaret olarak şekle maksur olmaya mahkûm olduğuna, bu işte, hürriyet ve serbesti olmadığını milletin emrettiğine, Büyük Millet Meclisi âzasından bulunulsa bile serbestii fikrolmadığına, onların kanları içinde boğulacağına ve kafaları kesileceğine dair altı işaretli satırlar görüldü. Sahibi makale; bâzı efkârın müdafii olabileceğine nazaran efkârına hürmet lâzimei serbesti ve hürriyettir. Fakat Meclisi Millîde yeni bir safhai cidal açıldığına; Meclisi Millînin mevcudiyeti esasen şekilden ibaret olarak şekle maksur olmaya mahkûmiyetine, bu işte hürriyet ve serbesti olmadığını milletin emrettiğine dair ifadat, Meclisi Âlinin haysiyet ve şerefine ve kürsü milletin tahakküm ve istibdat ve tehdit altında olduğuna ve kimsenin kanaatlerim ve fikrini söylemesine müsaade edilemeyeceğine ve inkılâp uğruna yapılan kanlı safhaların tekerrür edeceğine dair taarruzattan ibaret olduğuna ve sulh müzakeratı esnasında yapılan bu neşriyat Meclisin vaz’ı meşru ve hakiki hakkında şüphe ve tereddüt uyandırabilmesi ihtimaline” nazaran ne vaz’an, ne siyasetten, ne nezaheten kabili tecviz görülebilecek mahiyette olmadığından Divanı Riyasetçe muktazayı kanun ve haysiyetin ifasını veya icra Riyasetine tevdiî kayfiyet edilmesini teklif ederiz. 27 Teşrinisani 1338”³⁸.*

Bu tavrı karşılık İzmir Milletvekili Yunus Nâdi Bey’in, Yenigün’de yayınlanan makale hakkında Mersin Mebusu Salâhaddin Bey ve arkadaşları tarafından verilmiş olan tavrın mevkiî muameleye konulmasına dair tavrı de şöyledir: “*Riyaseti Celileye Bâzı arkadaşların ‘Yenigün’ün dünkü nüshasında münderiç bir makaleden bahsile ve mezkûr makaleyi tahrifen telhis etmek suretiyle Makamı Riyasete bir tavrı vermiş olduklarını istihbar ettim. Riyaseti Celilenin meçhulü değildir ki, Matbuat Kanun dairesinde serbesttir. Eğer matbuatta hilafı kanun neşriyat vuku bulursa bunu alelusul devair ve mahakimi iadesi takibetmek lâzımgelir. Şu esasa binaen mevzuubahis tavrın Heyeti Umumiyyeye arzına mahal olmadığını, olsa olsa hukuku umumiyyeye ait bir*

³⁸ Bkz.TBMM Zabıt Ceridesi, (27.11.1338), C.25, İ.146, s.95, 96. Tavrı imzası olanlar; “Mersin Salâhaddin, Erzurum Süleyman Necati, Trabzon Ali Şükrü, Karahisarı Sahib Mehmed Şükrü, Bitlis Yusuf Ziya, Karahisarı Şarki Mustafa, İçel Mehmed Sami, Bayezid Şevket, Isparta İbrahim, Trabzon Celal, Canik Şükrü, Sivas Vasıf, Karahisarı Sahib Ömer Lütfi, Kângırı Teyfik, Konya Ârif, Lazistan Osman, Muş Kasım, Genc Celal, Maraş Mehmed Hasib, Mersin Yusuf Ziya, Bitlis Derviş, İçel Haydar Lütfi, Erzurum İsmail, Sinob Hakkı Hami”.

ihbarname mahiyetiyle icra Vekilleri Heyetine tevdi ile iktifa zaruri bulunduğunu arz eylerim, efendim. 27, XI . 1338, İzmir Âzası Yunus Nadi” (TBMM Z.C., C.25, İ.146, s.96). Konu tavrında imzası olanların karşı çıkışları, meclisin haysiyeti ile ilgili bir mesele için müzakere açılması teklifleri sonucunda bu tavrın önce Divanı Riyasete havalesi gerektiği oylanmış ve kabul edilmiştir.

Salahâttin Bey, İlk Meclis Anketine 8 Kasım 1921 tarihinde yanıt vermiştir. Yanıtında; *“Sorunuzu her açıdan yanıtlamak biraz zor. Bir cümleyle özetlemek gerekirse diyebilirim ki, varoluşumuzun kurtulması, kişiden çok bütün toplum, çıkardan çok yasa, tutkudan çok özgeciliğin geçerli ve egemen olduğu, yani ödev ahlâkının ve toplumsal ahlâkın kurulduğu zaman kazanılmıştır. Ulusal bağımsızlık ve ulusal kurtuluş, ne bir ruhun sevgi ve coşkusu ne de seçkin bir tabakanın karar ve uzlaşmasının ürünüdür. O, ulusun vicdanının fikir ve emel sevgilisi, ortak malıdır. Ulusa doğru yürümek ve çalışmak, ulusu yetiştirmek ve ulus yetişinceye kadar suçsuzların kanını iç çatışma ve anlaşmazlıklardan ve her türlü heyecanlardan esirgemek, dışarıdan gelen tutkular ve istilâlara karşı uyanıklık ve öngörüyle koruyarak mutlu ve sakin bir emek ve uygarlaşma yolunda çalıştırmak, ulusta toplumsal düzenlemeleri kökleştirmek ve bunlara düzgün ve akılcı amaçlar verdirmek. İşte savaşımızın ışıktanma yolları! Görülüyor ki, ulusal bağımsızlık savaşımızın ruhunu kılıçla değil, bilimle ve yüreklerle fethedeceğiz. Kılıç dışı karşı yalnız bir ışın olacak ve bizim biri ulusal ve özel, öteki manevî ve evrensel olan iki emel dünyamızın anahtarı ancak şunlar kalacaktır: ılımlılık ve sevgi ve bilim arayışına özenme.”*³⁹

Ahmet Demirel çalışmasında, Salâhattin Köseoğlu'nun meclisteki bütün faaliyetleri boyunca meclisin üstünlüğüne inanmış, meclisin her konuda son sözü söyleyen en yetkili kurum ve ülkede yapılan tüm işlemlerden meclisin bilgilendirilmesi gerektiğini savunan bir düşünceye sahip olduğunu belirtmiştir (Demirel, 2017:41).

Muhtar Fikri (Gücüm) Bey:1876'da Muş'ta dünyaya gelen Muhtar Fikri Bey, Cizrelizade Mustafa Rıza Bey'in oğludur. Orta derecede öğrenim görmüş, toprak sahibi bir ailenin evladı olarak tarım ile meşgul olmuştur. Genç yaşından itibaren Padişah II. Abdülhamit'in keyfi yönetimine karşı çıktığı için 1899'da Payas Kalesine sürgün edildi. Bir süre sonra sürgün yeri Adana olarak değiştirildi. Adana'da bulunduğu süre içinde Sanayi Mektebinde Öğretmenlik ve Müdür Muavinliği yaptı. Meşrutiyetin ilanında sürgün kararı kaldırıldıktan sonra Adana'da tarım ile uğraştı (Çoker, 1994:786). 1913 Meclisi Umumi seçiminde Mersin'den Meclisi Umumi azalığına seçilmiştir (Arıkoğlu, 1961:57). Fransızların Adana'yı işgalinden sonra İsmail Safa Bey'le birlikte önce Silifke'ye ardından İstanbul'a geçmiştir. İstanbul Hükümeti de onlar

³⁹ İlk Meclis Anketi, s. 310.

hakkında idari kovuşturma başlatarak gözetim altında tutularak haklarında bilgi verilmesi istenmiştir (İslam, 2012:264; Arıkoğlu, 1961:67).

Adana'da kurulan Müdafaa-i Hukuk ve Kuvayı Milliye Teşkilatına katılan Muhtar Fikri Bey, TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde Mersin milletvekili olarak, 9 Mayıs 1920'de Meclise katıldı (Çoker, 1994:786). Ancak Teşkilatın gösterdiği lüzum üzerine bir süre sonra bölgede görev yapmak üzere izinli sayıldı. Doktor Eşref (Adana) ve İsmail Safa Bey (Mersin) ile birlikte Karaisalı'dan 5 Temmuz 1920'de TBMM Başkanlığına çektikleri telgrafla, bölgedeki Kuvay-ı Milliye Teşkilâtının kuvvetlendirilmesine çalışmak üzere izinlerinin uzatılmasını istemeleri üzerine Genel Kurul bir buçuk ay daha izin verilmesini uygun görmüştür (TBMM Z.C., C.2, İ.28, s.175).

TBMM açıldıktan sonra Güney Cephesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Fransız işgal kuvvetlerinin ve Ermeni komitecilerinin saldırıları bölge halkının göç etmesine neden olmuştur. 1920 yılı 10 Temmuz göçüne Adanalılar "Kaç kaç" adını vermişlerdir. Fransızlar, özellikle Adana şehrinin tahıl üretim alanı olan Yüreğir Ovası ve Karataş limanını kontrol altında tutarak milli kuvvetlerin ovaya geçmelerini engellemek için çaba harcamaktadırlar. Meclis'ten izin alarak cepheye gelen İsmail Safa ve Muhtar Fikri Beyler Karahan'a gelerek Sinan Tekelioğlu ile görüşmüşler ve Yüreğir köylerinin heyetleriyle toplantı yapmışlardır (Ener, 1996:151-152). Yüreğir Ovası için yapılan çalışmaları izleyen Fransızlar 9 Temmuz 1920 tarihinden itibaren saldırıya geçmişlerdir. Fransızların silah ve cephane üstünlüğüne karşı sürdürülen direniş güçlükle devam ettirilmiştir. Yüreğir Grup Komutanı İzzettin ve Muhtar Fikri Beyler müfrezeleri desteklemek için halka silah ve cephane dağıtmışlar, morallerini yükselmek için konuşmalar yapmışlar ama müfrezelerin dağılmasına engel olamamışlardır (Ener, 1996:153-154). 9 Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Adana ve havalisinde Adana Cephesi Komutanlığı'nın kurulduğunu bildirmiştir. Bu emre göre; Adana Cephesi, Mersin'den itibaren Fırat Nehri'ne kadar uzanan Fransız işgal alanlarını kapsamaktadır. Adana Cephesi Komutanlığı askeri hareketler ve idari işler konusunda Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.⁴⁰ Muhtar Fikri Bey, Cephede silah temin edilmesi ve halkın desteğinin sağlanması konusunda oldukça çaba sarf etmiştir. Fransızların top ve makineli tüfek saldırıları karşısında erleri cesaretlendirmiş, köylerin ihtiyar heyetleri ve ileri gelenleriyle toplantılar yapmıştır (Ener, 1996:158-159).

Fransızlarla anlaşma gerçekleşikten ve bölge tahliye olunduktan sonra Meclise döndü. 20 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyetince bazı hususların soruşturulması için Trabzon'a gönderilecek Heyette, 3 Milletvekilinin de yer alması uygun görülünce bu Heyet'te görev aldı. Milletvekilliği I. Dönemde sona

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi*, Cilt, IV, Güney Cephesi, s. 187.

erince Adana'ya yerleşti. 23 Temmuz 1930'da öldü. Ailesi (Gücüm) soyadını almıştır. Millî Mücadelede, Pozantı Cephesinde ateş hattında hizmet görmesi itibariyle İstiklâl Madalyası şeridinin Kırmızı-Yeşil Şeritli olarak değiştirilmesi, TBMM'nin 21 Nisan 1925 tarih ve (141) sayılı kararı gereğince kabul edilmiştir (Çoker, 1994:787).

Muhtar Fikri (Gücüm) Bey'in Meclis'teki Faaliyetleri

Muhtar Fikri Bey, Birinci Meclis'te birinci toplantı yılında dördüncü şubede, ikinci toplantı yılında beşinci şubede, üçüncü toplantı yılında birinci şubede, dördüncü toplantı yılında yine birinci şubede görev almıştır. Ayrıca ikinci toplantı yılında Hariciye Encümeninde görev yapmıştır (Genya, 1945:104-140). Güney cephesinde aktif olarak görev almış, bu nedenle Meclis çalışmalarına katılımı daha az olmuştur.

Muhtar Fikri Bey'in bir önerge verdiği tespit edilmiştir. 14 Aralık 1920 tarihinde Muhtar Bey ve arkadaşlarının önergesi, Adana göçmenlerine yardım edilmesiyle ilgilidir. Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir (TBMM Z.C., C.6, İ.114, s.356). Encümen Dâhiliye ve Sıhhiye Vekâletlerine havalesini önermiş Meclis'te kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.6, İ.118, s.457-458).

Muhtar Fikri Bey, 24 Temmuz 1922 tarihinde yanıtladığı İlk Meclis Anketine şu sözlerle yanıt vermiştir: *“Yaşamın bütün savaşmaları benliği tehlikeden koruma temeline dayanır. Tehlikeyi kavrayabilen herhangi bir birey nasıl kendini korumak zorundaydı çıkarları ortak olan topluluklar da varoluşlarını korumak için birlikte davranmak zorundadırlar. Bizim bugünkü bağımsızlık savaşımızda ulusun savaş sahnelerinde göstermiş olduğu kararlılık ve istem yeteneklerini yarınki ekonomi alanlarına aktarabilmek ve yöneltebilmek için Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği anayasa hükümlerinin ve ona ilişkin şûrâlar ve bucaklar yasalarının bir an önce tamamlanmasıyla yürürlüğe konulması savaşımızın verimli olmasını sağlamaya varacak en iyi bir çare olacağı kanısındayım.”*⁴¹

Muhtar Fikri Bey Meclis'teki Müdafaa-i Hukuk Gruplarından Birinci Grup içinde yer almıştır (Genya, 1945:246-248). Ancak Muhtar Bey'de İsmail Safa Bey gibi 31 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda Kırşehir mebusu Müfit Efendi'nin Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarda üç ay daha uzatılmasına ilişkin kanun teklifi oylamasında 12 red oyu verenler arasında yer almaktadır.⁴²

Yusuf Ziya (Eraydın) Bey: 1892'de Mersin'in Çopurlu Köyünde dünyaya gelmiştir. Mahmut Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Mersin'de tamamladıktan sonra Adana Ziraat Mektebinden mezun olmuştur. İstanbul'a

⁴¹ Bkz. *İlk Meclis Anketi*, s. 309.

⁴² Bkz. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 273; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, İ.102, s. 431.

gelerek öğrenimine başladığı Halkalı Yüksek Ziraat Okulundan, Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde yedeksubay adayı olarak askere alınması nedeniyle ayrılmıştır. Numune İstihdam Taburunda eğitiminden sonra Çanakkale Savaşlarına katılmış, Kanlıdere'deki muharebelerde yaralanması üzerine İstanbul'a gönderilerek tedavi edilmiştir. İyileştiğinde tekrar aynı cephede görevlendirilmiş, İngilizlerin Çanakkale'yi tahliyesinden sonra Doğu Cephesindeki muharebelere katılmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşında Ordu Ziraat Müfrezelerinde, Ziraat Fen Memuru olarak çalışmıştır (Çoker, 1994:788).

Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul'a dönen Yusuf Ziya Bey, Manisa'da çekirgelere karşı mücadeleyle görevlendirilmiştir. Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgali üzerine, Kuvayı Milliye'ye katılmıştır. Alaşehir, Uşak ve Konya Müdafaa-i Hukuk Teşkilatlarında görev almıştır. Ziraat Muallimi olarak görev yaptığı Karapınar'dan ayrılarak Güney Cephesindeki direnişe katılmıştır (Çoker, 1994:789). Birinci İnönü Savaşı'na gönüllü katılan milletvekilleri arasında Mersin Milletvekili Yusuf Ziya Bey de bulunmaktadır (TBMM Z.C., C.7, İ.134, s.290).

Yusuf Ziya Bey, Birinci Meclis'te Mersin milletvekilleri içinde Mersinli olan tek milletvekilidir. Damar Arıkoğlu hatıralarında Yusuf Ziya Bey'in milletvekilliğine kendisinin sebep olduğunu ifade etmiştir. Yusuf Ziya Bey Konya'da görev yaptığı sırada, Damar Arıkoğlu'na kendini tanıtarak Mersin'de Kuvayı Milliye'ye katılmak istediğini ve kendisini Emin Aslan Bey'e tavsiye etmesini ister. Damar Bey'in de tavsiye mektubunu yazıp Yusuf Ziya Bey'e vermiştir. Mecliste Emin (İnankur) yerine Hüseyin Hüsnü Bey ve Yusuf Ziya Bey arasında karar verilme aşamasında Damar Bey Meclis'teki askerlerin Hüsnü Bey'i desteklediklerini buna karşılık Muhtar Fikri Bey'in mecliste Mersinli birinin bulunmasını daha adil bularak Yusuf Ziya'yı desteklediğini ifade eder. Muhtar Fikri Bey'in yaptığı konuşma, Yusuf Ziya Bey'in Mersin'i temsil etmesi konusunda karar verilmesinde etkili olmuştur (Arıkoğlu, 1961:253-254). Meclis'te söz alarak bu konuda görüş bildiren İçel milletvekili Şevki (Göklevent) Bey'de aynı yönde görüşlerini bildirmiştir (TBMM Z.C., C.5, İ.91, s.213). Birinci Dönemde milletvekilliği sona erince Yusuf Ziya Bey, çiftçilikle uğraşmıştır. 19 Mayıs 1952 tarihinde vefat etmiştir (Çoker, 1994:789).

Yusuf Ziya (Eraydın) Bey'in Meclis'teki Faaliyetleri:

Yusuf Ziya Bey, birinci toplantı yılında beşinci şubede, üçüncü toplantı yılında birinci şubede ve dördüncü toplantı yılında birinci şubede görev almıştır. Ayrıca birinci, ikinci ve dördüncü toplantı yıllarında İktisat Encümeninde, birinci toplantı yılında Layiha Encümeninde, birinci ve ikinci toplantı yılında Müdafaa-i Milliye Encümeninde görev almıştır (Genya, 1945:143-213). 27 Temmuz 1922 tarihinde İstiklâl Mahkemeleri Kanununda yapılacak

değişiklikleri saptamak üzere oluşturulan geçici komisyona seçilmiştir (TBMM Z.C., C.22, İ.81, s.9).

Yusuf Ziya Bey, Meclis'te iki önerge ve bir de gensoru önergesi vermiştir. 19 Mart 1921 tarihli gensoru önergesinde İktisat Vekâletince Avrupa'ya gönderilecek iki kişilik heyet hakkında izahat verilmesini teklif etmiş ve kabul edilmiştir. Ziya Bey önergesinde ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullarda Avrupa'dan alışveriş yapılmasını uygun bulmadığını ve ne gibi ziraat araçlarının satın alınacağını sorarak açıklama istediğini ifade etmiştir. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ülkenin tarımsal üretiminin geliştirilmesi ve köylünün daha uygun fiyatlarla tarım aletlerine sahip olabilmesi için Avrupa'dan getirilerek, Ziraat Bankası aracılığıyla köylüye uygun fiyatla tarım aletleri temin edileceği yanıtını verir. Ancak Ziya Bey'in önergesi uzun bir tartışma ortamı yaratmış, pek çok milletvekili söz almıştır. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, konuşmaların ziraat aletleri meselesinden çıkıp ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara döndüğünü ifade etmiştir. Tartışmalar İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in yaptığı açıklamanın yeterli görülmesiyle sona ermiş güven oylamasına gerek olmadığı kararlaştırılmıştır (TBMM Z.C., C.9, İ.5, s.53-64).

Yusuf Ziya Bey'in iki önergesi de kanun tekliflerinin ivedilikle görüşmeye alınmasına ilişkindir. 24 Temmuz 1921 tarihinde Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları, Adana'da önceden Başadministör tarafından meydana getirilen "*gayrikanuni işlemlerin hiç olmamış gibi kabul edilmesi*" hakkındaki kanun layihasının acilen görüşülmesine dair önergesidir. Kabul edilmiştir (TBMM Z.C., C.21, İ.79, s.485-487). 24 Şubat 1923 tarihinde İhtiyat Zabitanının terfi ve ikdarları hakkındaki kanun teklifinin ivedilikle görüşülmesine ilişkin tavriri kabul edilmiş ve Encümeni Mahsusa gönderilmiştir (TBMM Z.C., C.27, İ.198, s.454).

Yusuf Ziya Bey 4 Aralık 1920 tarihinde at, araba, otomobil ve saireden vergi ahzi hakkında kanun teklifinde bulunmuş, teklifi Kavanini Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir. Encümen teklifin tartışmaya uygun olmadığını açıklamış, Yusuf Ziya Bey'de teklifini geri çekmiştir (TBMM Z.C., C.6, İ.108, C.7, İ.124, s.61).

Meclis'te verdiği karar ve teklifler için yaptığı konuşmalar dâhil toplam yirmi dört kez ikisi kapalı oturum olmak üzere söz almıştır. Yusuf Ziya Bey'in Meclis'te söz alarak çeşitli konularda görüşlerini bildirmiştir. 5 Ağustos 1920 tarihli Pozantı Kongresinde, İsmail Safa Bey'in Adana vilayeti vali vekâletine getirilmesiyle yapılan düzenleme, Meclis'te yeniden ele alınmıştır. 11 Kasım 1920 tarihli oturumda Heyeti Vekile'nin, Adana vilayetinin işgalden önceki kazaları ihtiva etmek üzere merkez ve Cebelibereket sancaklarıyla beraber geri verilmek üzere düzenlenmesini ve Mersin sancağının geçici olarak kazaya dönüştürülerek Tarsus ile beraber Adana merkezine bağlanması üzerinde görüşülmüştür. Buna göre; Adana vilâyetine Pozantı, Mersin kazasına Ercil ve

Tarsus kazasına Karaköy karyeleri geçici olarak merkez haline getirilmiştir. Dâhiliye Encümeni, Adana ve civarında yaşanan işgaller nedeniyle böyle bir düzenlemenin gerekli olduğunu Meclis'e sunmuştur. Bu konuda söz alanlardan biri de Mersin milletvekili olan Yusuf Ziya Bey'dir. Ziya Bey, Fransız işgaline karşı zor koşullarda mücadele edilen bölgede birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulduğunu ve bunun için Adana teşkilatında, livaların ayrılmamasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Mersin ve Tarsus'un birbirinden ayrılmaması gerektiği ve kırk seneden beri liva olan Mersin'in liva olarak kalmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Konunun yeniden tetkik edileceği söylenerek tartışma sona erdirilmiştir (TBMM Z.C., C.5, İ.97, s.356-358).

Veysel Genya, 15 Mayıs 1921 tarihli Birinci Grup Esas Defterine kayıtlı isimler arasında Yusuf Ziya Bey'in adına da yer vermiştir (Genya, 1945:246). Grubun 14 Nisan 1923 tarihli yoklama defterine göre verdiği listede Yusuf Ziya Bey'in adı yer almaz (Genya, 1945:248). Ahmet Demirel'de Yusuf Ziya Bey'in başlangıçta Birinci Grup içinde yer aldığını ve istifa ederek İkinci Gruba geçtiğini belirtir (Demirel, 1994:127). Damar Arıkoğlu, Ziya Bey'in İkinci Grupta yer almasını kitabında şu sözlerle ifade etmektedir: "*Sinirli, ruhan menfi tabiatlı bir insandı. Mebusluk başını döndürdü; ikinci grubun kurucusu Albay Selâhattin Bey'le sıkı fıkı dostluk tesis etti. Mustafa Kemal aleyhtarlığını alenen yapıyorlardı. Ziya, ikinci grubun müfritlerinden sayılırdı.*" (Arıkoğlu, 1961:254).

Yusuf Ziya Bey, İlk Meclis Anketi'ne Fahrettin Bey gibi oldukça kısa bir yanıt vermiştir. 29 Haziran 1922'de, ankete, "*İstiklal mücadelemizin semeredâr olabilmesi teşkilat-ı hükümetimizin tanzim ve ıslahına mütevakkıftır*" yanıtını vermiştir.⁴³

Sonuç

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, olağanüstü koşullar altında "*selahiyet-i fevkaladeyi haiz*" bir meclis görünümüyle seçimle oluşturulmuştur. Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller, İstanbul Hükümetinin ve işgal güçlerinin tutumları nedeniyle meclis üyelerinin seçimleri de zorluklar içinde yapılabilmektedir. Fahrettin (Altay) Bey, Salahattin (Köseoğlu) Bey, İsmail Safa (Özler) Bey, Muhtar Fikri (Gücüm) Bey, Yusuf Ziya (Eraydın) Bey gerek eğitimleri gerekse meslekleri çerçevesinde Birinci TBMM'ye katkıda bulunmak üzere Mersin milletvekilleri olarak seçilmişler ve Ankara'ya gitmişlerdir.

I.Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelerinde görev yapan Fahrettin Altay, Kurtuluş Savaşı'nın askeri mücadele bölümündeki katkılarıyla tanınan bir komutandır. Kütahya-Eskişehir, Sakarya ve Büyük Taarruzda değerli yararlılıklar göstermiş, bu arada İzmir'e ilk giren Süvari

⁴³ İlk Meclis Anketi, s. 311.

Kolordu Komutanı olarak tarihe geçmiştir. Birinci Meclis'te asker milletvekilleri arasında yer alan Fahrettin Altay, cephede görev aldığı için TBMM çalışmalarına yeteri kadar katılamamıştır. Bundan dolayıdır ki Meclis'te herhangi bir konuşması ve takriri tespit edilememiştir. Fahrettin Altay, birinci toplantı yılında birinci şubede, ikinci toplantı yılında üçüncü şubede, üçüncü toplantı yılında ikinci şubede, dördüncü toplantı yılında yine birinci şubede görev almıştır. Fahrettin Altay'ın, I.TBMM'de Grubu bağımsız, mesleği asker olarak belirtilmiş, sonraki mecliste de milletvekilliği devam etmiştir.

Salâhattin (Köseoğlu) Bey, Birinci Mecliste 128 kez söz almış, 14 takrir (önerge) vermiştir. Bunlar; 31 Ocak 1921 tarihinde; Meclis üyeleri arasında hafife bulunduğu Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklama sonrası bu konunun araştırılmasına dair takriri; Samsun- Havza yolunun tamiri için takriri; engelli mahkûmların muayene ettirilerek sonucuna göre muamele yapılmasına dair takriri; Heyeti Vekile'nin yetki ve görevine dair olan kanun teklifinin Encümeni Mahsusa iadesine dair takriri; Ordudaki hayvan kayıplarının araştırılması amacıyla Sıhhiye Encümeni'nden veya Meclis'ten uzman iki kişinin seçilip görevlendirilmesine dair takriri; Adana ve çevresinde işgalden dolayı meydana gelen zarar ve ziyanın tespit edilmesi için bir maliye komisyonunun oluşturulmasına dair takriri; Refet Paşa'nın rahatsızlığı nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istifa etmesi üzerine şimdiye kadar savaş meydanlarında ve çeşitli vekâletlerde fedakârca çalışmasından dolayı Meclis tarafından takdirnâme ile taltif edilmesine dair takriri; ruznamei müzakeratın hüsnü tanzimine ve Meclis müzakerelerine ait zabıtların günü gününe tabı ve tevzi edilmesine dair takriri; TBMM idaresinde bulunan hapisanelerde mahkûm olan kişilerin yetenek ve uzmanlıklarına göre işlerde çalışmaya mecbur tutulmalarını içeren takriri; iki gün sonra da aynı konuda mahkûmların çalışma yükümlülüklerinin uygulamaya geçirilmesi için otuz bin liralık bir avansın vekâlet emrine verilmesine ilişkin takriri; haftada bir gün Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti hakkındaki kanunun müzakere edilmesine dair takriri; 8 Kasım 1922 tarihinde de Nafia Vekâletine bazı soruları içeren takriri; 27 Kasım 1922'de ise Mersin Mebusu Salâhaddin Beyle arkadaşlarının, Yenigün gazetesinde yayınlanan bir başmakaleye dair takriri bulunmaktadır. Salâhattin (Köseoğlu) Bey, Birinci Mecliste İkinci Grup üyesi ve mesleği asker olarak belirtilmiş, sonraki meclise de milletvekili seçilememiştir.

İsmail Safa (Özler) Bey, Birinci TBMM'de 18 defa söz almış, çeşitli konularda 4 takrir (önerge) vermiştir. Bu takrirler; Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlık hukukundan çıkarılması ile ilgili takriri; 29 Mayıs 1920'de Misak-ı Milli'de kabul edilen esasları vurgulayarak Güney sınırlarının daha belirgin biçimde tespit edilmesini ve kabul edilebilecek barış antlaşmasına ilişkin Meclise sunduğu üç madde ile ilgili takriri; 13 Ocak 1921 İnönü Meydan Muharebesinde ve onu takip edecek savaşlarda fedakârlığı görülen ve görülecek

olan askerler ve subayların bir derece terfi ettirilmesini içeren takriri; 1 Kasım 1922 tarihinde 63 arkadaşıyla birlikte verdiği Güney sınırlarına ilişkin takrirleridir. İsmail Safa (Özler) Bey, memurluk, gazetecilik ve çiftçilikle uğraşmıştır. II.TBMM döneminde de milletvekili olarak seçilebilmiş ve Kasım 1922- Mart 1924 tarihleri arasında Maarif Vekilliği görevinde bulunmuştur.

Muhtar Fikri (Gücüm) Bey mecliste 1 defa söz almış, bir takrir (önerge) vermiştir. Bu takriri de Adana göçmenlerine yardım edilmesiyle ilgilidir. Muhtar Fikri (Gücüm) Bey, Birinci Grup üyesi ve mesleği eşraf olduğu belirtilmiş, sonraki meclise seçilememiştir.

Yusuf Ziya (Eraydın) Bey, mecliste 16 kez söz almış, biri istizah (gensoru) takriri olmak üzere toplam 3 takrir vermiştir. 19 Mart 1921 tarihli gensoru takriri, İktisat Vekâletince Avrupa'ya gönderilecek iki kişilik heyet hakkında açıklama yapılması ile ilgilidir. Yusuf Ziya Bey'in diğer iki takriri de kanun tekliflerinin ivedilikle görüşmeye alınmasına ilişkindir. 24 Temmuz 1921 tarihinde Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları, Adana'da önceden Başadministör tarafından meydana getirilen "*gayrikanuni işlemlerin hiç olmamış gibi kabul edilmesi*" hakkındaki kanun layihasının acilen görüşülmesine dair takriri diğeri de 24 Şubat 1923 tarihinde İhtiyat Zabitanının terfi ve iktidarları hakkındaki kanun teklifinin ivedilikle görüşülmesine ilişkin takriridir. Yusuf Ziya (Eraydın) Bey, İkinci Grup üyesi ve mesleği sivil olarak belirtilmiş, sonraki meclise seçilememiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BCA, 030.18.01.01.1.8.9.
BCA 030.10.00.00.83.545.1.1.
BCA 030.10.00.00.83.545.1.2.
BCA 030.11.1.164.28.7.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (18 Eylül 1336), C. 1, İ.67, s. 128-130.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (31 Teşrinievvel 1337), C. 2, İ.102, s. 431.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (4 Şubat 1337), C.1, İ.144, s. 377-378.
TBMM Zabıt Ceridesi, (10.4.1338), C.19, (23.İçtima), s.81.
TBMM Zabıt Ceridesi, (12.1.1338), C.16, (143.İçtima), s.16, 17.
TBMM Zabıt Ceridesi, (17 Ocak 1337), C.7, s.290.
TBMM Zabıt Ceridesi, (20.12.1337), C.15, (131.İçtima), s.182, 185.
TBMM Zabıt Ceridesi, (20.6.1337), C.10, (40.İçtima), s.419.
TBMM Zabıt Ceridesi, (27.10.1337), C.13, (100.İçtima), s.280.
TBMM Zabıt Ceridesi, (27.11.1338), C.25, (146.İçtima), s.95, 96.
TBMM Zabıt Ceridesi, (27.11.1338), C.25, (146.İçtima), s.96.
TBMM Zabıt Ceridesi, (3.12.1337), C.15, (121.İçtima), s.4.

- TBMM Zabıt Ceridesi, (31.1.1337), C. 8, (141.İçtima) s. 30-31.
TBMM Zabıt Ceridesi, (31.12.1337), C.15, (137.İçtima), s.268.
TBMM Zabıt Ceridesi, (8.11.1338), C.24, (134.İçtima), s.429.
TBMM Zabıt Ceridesi, (8.4.1338), C.19, (22.İçtima), s. 52.
TBMM Zabıt Ceridesi, (8.4.1338), C.19, (22.İçtima), s.52, 56.
TBMM Zabıt Ceridesi, (9.3.1338), C.18, (5.İçtima), s.128, 136.
TBMM Zabıt Ceridesi, (9.3.1338), C.18, (5.İçtima), s.129, 130, 133, 136.
TBMM Zabıt Ceridesi, (9.9.1338), C.22, (99.İçtima), s.567, 568, 569.
TBMM Zabıt Ceridesi, (13.05.1336), C. 1, (15.İçtima), s. 289-291.
TBMM Zabıt Ceridesi, (19.05.1336), C. 1, (18.İçtima), s. 342-344.
TBMM Zabıt Ceridesi,(15.5.1336), C.1, (16.İçtima), s. 313.
TBMM Zabıt Ceridesi, (29.5.1336), C. 2, (21.İçtima), s. 34-35.
TBMM Zabıt Ceridesi, (5.7.1336), C.2, (28.İçtima), s. 175.
TBMM Zabıt Ceridesi,(13.7.1336), C.2, (33.İçtima), s. 302-303.
TBMM Zabıt Ceridesi, (7.7.1336), C.2, (25.İçtima), s. 104.
TBMM Zabıt Ceridesi, (27.X.1336), C.5, (91.İçtima), s. 213.
TBMM Zabıt Ceridesi, (27.X.1336), C.5, (91.İçtima), s. 217-218.
TBMM Zabıt Ceridesi, (11.XI.1336), C. 5, (97.İçtima), s. 356-358.
TBMM Zabıt Ceridesi, (4.XII.1336), C. 6, (108.İçtima), s. 189.
TBMM Zabıt Ceridesi, (14.12.1336),C. 6, (114.İçtima), s. 356.
TBMM Zabıt Ceridesi, (21.12.1336), C. 6, (118.İçtima), s. 457-458.
TBMM Zabıt Ceridesi, (13.1.1337), C. 7, (133.İçtima), s. 285-286.
TBMM Zabıt Ceridesi, (28.12.1336), C. 7,(124.İçtima), s. 61.
TBMM Zabıt Ceridesi, (29.1.1337), C.7, (139.İçtima), s. 413-415.
TBMM Zabıt Ceridesi, (8.2.1337), C.8, (147.İçtima), s. 141.
TBMM Zabıt Ceridesi, (10.3.1337), C. 9, (5.İçtima), s. 53-64.
TBMM Zabıt Ceridesi, (5.8.1337), C. 12, (62.İçtima), s. 20-21
TBMM Zabıt Ceridesi, (12.1.1338), (143.İçtima), C.16, s.42.
TBMM Zabıt Ceridesi, (24.7.1338), C. 21,(79.İçtima), s. 485-487.
TBMM Zabıt Ceridesi, (27.7.1338), C. 22, (81.İçtima), s. 9.
TBMM Zabıt Ceridesi, (20.9.1338), C. 23, (105.İçtima), s. 111.
TBMM Zabıt Ceridesi, (20.9.1338), C.23, (105.İçtima), s. 130.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1.11.1338), C. 24, (130.İçtima), s.301.
TBMM Zabıt Ceridesi, (6.11.1338), C.24, (133.İçtima), s. 405.
TBMM Zabıt Ceridesi, (24.2.1339), C. 27, (198.İçtima), s. 454.
TBMM Zabıt Ceridesi, (17.I.1337), C.7, (134.İçtima), s.290

Araştırma Eserleri:

- AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
ALTAY, Fahrettin, *Görüp Geçirdiklerim, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel yayınları, İstanbul 1970.
ARIKOĞLU, Damar, *Hâtıralarım*, (Basımevi ve yeri bilgisi yok) 1961.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962.
Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4, Ankara, 1994.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri (Milli Mücadele Döneminde Seçimler)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet – İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- DEMİREL, Ahmet, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- ENER, Kasım, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1836, Ankara, 1996
- ERDEHA, Kâmil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- GENYA, Veysel, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25'nci Yıl Dönemini Anış*, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1945.
- GÜNEŞ, İhsan, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler (1919-1938)", *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2004.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Basım Yeri Belirtilmemiş), 1997.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1958, S.23, Vesika No.593-594, s.95.
- İlk Meclis Anketi* (Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 100, Ankara, 2004.
- İSLAM, İbrahim, "Kurtuluş Savaşı'nda Milletvekili, Vali, Milli Eğitim Bakanı Bir İttihatçı İsmail Safa (Özler) Bey (1885-1940)", *The Journal of Social Science Studies*, Volume 5 Issue 6, p. 263-285, December, 2012.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Genişletilmiş Yeni Baskı, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Kurtuluş Savaşında İçel*, Baha Matbaası, İstanbul 1971.
- Meclis Albümü*, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Bir Tarihçe ile Meclis Azay-ı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Himaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına Ankara'da Yeni Gün Matbaasınca Tertib ve Tab Edilmiştir).
- NEZİROĞLU, İrfan -YILMAZ, Tuncer (Haz.), *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 1, TBMM Basımevi, Ankara 2013.
- OĞUZCAN, Lütfi, "İlk Büyük Millet Meclisine Mersin Mebusları nasıl seçilmişti?", *Kuvayı Milliye*, Sayı: 38, 1969, s. 13.
- OKUKLU, Mustafa, *Fahrettin Altay*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.
- ÖZBEYLİ, Arif, *Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2015.
- SARI, Muhammed, "Yeni Türk Devleti'nin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve Çalışmaları, 1920-1923)", *Atatürk Yolu*, S.54, Bahar 2013, s.169-194.
- TUNAYA, Tarık Zafer; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 23, Sayı:3-4, 1958, 227-247.
- Türk İstiklal Harbi*, IV. Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009